

XLI

تۇشى، ئۇنى؟ - آيرىر حال يوق.
كىمىدەر ئېرىتىپ قىنىلار، اول يامان تاوش بىلەن آقرا.
قىنىلار، تاغى آقرا.
قىر، قورقۇپ، ئوياندى.
ياقتى ماتور آياز كۇن، تېرمەنك كىيىرى كوتەرولى، تۇتۇنلىكى آچىق. آندان تۇشۇپ،
قوياش نورنى خەتقە كەلمەلەر ئۇستىدە ئوينى.
لاكىن قىناو - آقرو ھامان بارا ئىدى ئەلى.
قارلھاعاچ سۇلو تىزگەنە تۇردى، زور قارا چەچلەرنى ئاشىپ تازادى، جىلىكە سىيىنە
دولقۇنلاندۇر سالىدى، ئۇزۇن كىرىكىلەرىنە بىك آزعنا سۇرمە تارتىدى، ئۇستۇنە يانغا
آسو كۆلمەگەن كىچىكە آياقلارنى تار نىچكە ئىيتىگەن كىدىدە دالعا چىقىدى.
ئۆلكەن تېرمەنك آرتىدا، تېمىر سابانلار، ئوراق - چالغى ماشىنلار ياندا ئەللەنى
چاقلى بالالار، ئورامال سارغان خاتىنلار، قۇلاقچىلى قازاقلار ئۇيۇلۇپ تۇرالار.
ئورتادا آتاسى سارسمباي، ئانك ياندا كىرىم، قارت جىلچى آنا، بابىچىچە، تاغى كەلەردى
كورنەلەر. آيىلانك ئىرى تگى چەچلى يىگىت كىمىدەر،
- نى سۇيىلدەك آت ياندىر، نىك يا ئىچىر بايغا باردىك؟... ئەيت، آناگەنەلەت بولغىرى...
دىب سۈگىنىپ، قامچى بىلەن يارا.
قىر، آبدىر، شوندا تاشلاندى. آندا شۇندى كۆرىشكە ئۇچرادى:
قوللارنى آرتقا قايرىپ بەيىلدەگەنلەر، نىچكە ئىسكى يىشمەتنى تىلگەلەنگەن، ياقالارى سويلېپ
تۇشكەن، قان قاتش بالچىققا پىچرانغان قۇت ئۇچقىچ يۇزى، زور گەدەسى بىلەن
جۇلقىنباي يانا. چەچلى يىگىت ھامان قىنى، يالچى، قولن چىشەرگە، غازابلى تەدىن
يەشەرگە مائاشا، لاکىن بولدىر آلى، ھامان آقرا...
قارلھاعاچ، بارب جىتوگە آتاسىنىڭ قولىنا تۇتتى:
- ئەكەم، نى بولغان؟.. دىدى.
يالچى، قىرغا قارادى، سوز ئىتمەدى، لاکىن ئانك قورقۇنچ قانلى كۆزلەردى،
مەرحەمەت سۇراب يالورالار، گۈيە:
- ھاقىر غازابلىلار، مىنى قۇتقار، دىلەر ئىدى...
آخىرى تۈزە آلماعاندىر، يامان بىر سىلىكىپ، چەچلى يىگىتنى آرقاسى بىلەن ئوتتۇرىدى
قوللارى باغلانغان ھەلدە سىكىرەت توردى.
- آدەم ئوتتۇرگە جىيىلدەرمى، سىز...؟ دىب، قاچارغا آزابلاندى.

لاكىن ئۆلگۈرمەدى، سارسىمباي يامان آچو بىلەن كۈتەرب يەدى دا، - ئاناڭا نەلەت،
مىنىم نانمىنى آشسۇڭ، قىزىمنى ئىچەسۇڭدە، اول آدەملەرگە بارىپ، بىزدەگى سوزنى
تاشىسۇڭمى؟ ئاناڭا نەلەت.. دىيىپ، آياعى بىلەن تاپتاب، قامچى بىلەن بىتن، باشى يارغا
تۆتۈندى. سارسىمباي آسلىدا سابىر آدەم ئىدى، لاكىن بىر قىزىدا، اول ئوزى ئوزى
يوعالسا ئىدى...

يامان قىناب، خەلسىرلەندىر تاشلادى، لاكىن قىنالوچى ھامان ئەيتىمەدى، تىك
آقرا بىردى. جەيلەۋىڭ كۈل ياعىندا بىر آدەم كورنىدى، يالچى، ئوزى قۇتقارچاق
جاننى تاپقان كىل، قىچقۇر يىبەردى.
— ئەنە شۇل قۇمالاقچىنى كىتىرگىز، مىنى اول كوردى، ئىشانماسىز، ئاناردان
سۇيىلەتگىز دىدى...

قارلەچ، يۇگۇرتىپ قۇمالاقچىنى كىتىردى.
بو - كورەزەلك قىلىپ يۇروچى بىر دىوانا ئىدى. ئۈستى باشى جىرتىق، آياعى
يىلانچاق، بىر قولىدا دومبرا، بىرسىندە يولۇق بىلەن تۇرلىگەن تاقىما ھەم ۋاقىت رەمىل
تاشلارى - قۇمالاقلار ئىدى.

باي، دىواناغا ئەيلەندى. قاتى تاۋىش بىلەن:

— سىن قايدان كىلەسۇڭ؟

— ياقى كۈل جەيلەۋىندەن؟

— مەنە بو آدەمنى اول جەيلەۋىدە نى ۋاقىتدا كوردۇڭ؟

دىوانا قىزىقچىلى كوز بىلەن جۇلقىبايغا قارادى:

— باينىڭ ساداقاسىن آلب، كىمپىرلەرگە قۇمالاق آچىپ، ياقوب مرزا ئىلەندەن سىزگە
تابا كىلىم دىيىپ چىققان ئىدىم، يالچىسىز مىڭا ئۇچىرادى. قايا باراسۇڭ، دىدىم. بايتۈرە
جەيلەۋىنە بارماق ئىدىم، كۈڭلۈم قورقۇپ قالدى، يولمى آقى، قارامى بىلىمىن، سىن مىڭا
بىر قۇمالاق آچ دىدى.

جىيىلغان جەمەتتەك يۈزىدە سىزلى آبدراۋ چىقىدى، باي قولىدىن قامچىسىن
تاشلادى، جۇلقىباي تۇرۇپ ئوتىردى.

دىوانە سوزىدە دەۋام ئىتتى:

بىر ئەدەم سۇراب كىلسە، سوزى ئالى قايتارغا آمالم بارمى؟ تاقىمامنى جەيدىم،
ئەۋلىيەگە كۈڭلۈمنى قويدىم دا، قۇمالاق آچىدىم... مەگەر، خۇدايم قەھەرلەدى،
قۇمالاغم ھىچ بىر سوز آچقۇ ئەيتىمەدى... يىگىتم، آچولان، ياقى كۈلگە تابا
چايدى... مەن سىزگە كىتتىم... آز ۋاقىت بارغان ئىدىم، آرتىدىن دوپ - دوپ
آت كىلە، قاراسام، جۇلقىباي، بايتۈرە جەيلەۋىنە بارمىچا، كىرى بۇرلغان، آرغامىن

«ووب كىلە ياتر... باشقا سوز ئەيتمەدى: باباڭنىڭ يۈرەگى... فەلەن قىلىم دىب،
مېنىم آرقاما يامان بىر قامچى سزدى دا، چابدرب كىتە بىردى... ئشانما ساعز،
آرقامنى قاراعز، دىدى...»

بوز بالالار ئۇچۇن بوسى بىر قىزى بولدى، آلاز كۈلەگىن كۈتەرب، كۈلۈشە —
كۈلۈشە ديوانانك آرقاسىن آچدىلار. آندا چىنداندا ئىككى بوى بولب، قامچى ئىزى
قارالب ياتا ئىدى...

بوڭارچى سابىر تۇرغان جىلقىچى آتا سوزگە كىلدى:
«ديوانا، ئەيتسەڭچى: سىنى ئۆتۈپ كىتسەڭچ، خۇلقىباي، ياقى كۈلگە بارب
بۇرلىدى يوقسا، آندا جىتەمدەن كىرى قايتىدى؟»

قۇمالاچى ئويلاپ تۇرمى جاواب بىردى:
«نى بىلدىغانك سىنىڭ؟ اول جەيلەوگە جىتەرگە يراق ئىدى، بارماسدان كىرى
بۇرۇلدى، بونى آتق بىلەم...»

جىلقىچى آتا سارسىمباي يانينا كىلدى:
«مىندە خانالق بولغان، جىيەرىگە كىرەك، دىدى دە يالچىنىڭ قوللارنى چىشە
باشلادى:

«آي قاراعىم جۇلقىباي، سارى آرقانىڭ كىك سىھراسىدا ئۆزىنە ئورن تابىمى
يۇرگەن بەختسىز ياتاچىلارنىڭ بىرى ئىكەنسۇ! مەگەر ئۇمۇتكنى ئۆزىمە، بو خانالق
ئۇچىن باي سىنى قىرغاندى، آلام دىب يۇرگەن تول خاتنىڭا خەبەر ئىت، سۇراغانى
دورت قارا ئىكەن، سارسەكە ئۆزىنىڭ وەدەسى بويىنچا، آلارنى سىڭا بىرە دىدى.
بايىچە بىلەن قاراشب آلدىلار، زىرەك خاتىن جىلقىچى آنانك بوندى نىچىكە ئوستالغىنا
خايران قالدى، رەخمەت دىب يىلمايدى.

يالچى، قوللارنى چىشە، آياق ئورە باسدى، پىچىراق قان بىلەن قاتقان بىتلەرنى
سۈرتە-سۈرتە، ئۆزى آستىغا قاراغان خالە ئەيتىدى:

«باي بۇگۈن بىرگەن ئىرتەگە ياكادان آلا بىلر... كۈڭلەدە ئىشانچ قالمادى...
بو ئىلدەن كىتەم تاقىدىرنىڭ يازغانى بولسا بىر آيەل تابارمىن...»

«آيىلا، قىرغانب قىزى كىتەردى. لاكىن يىگە ئىچمەدى.
قىنالىغان، واتلىغان زور گەودەسى بىلەن آوا — تۇنە باينىڭ يالچىلار ئۇچۇن
قۇرۇلغان كىچىكە قارا تىرمەسىنە كىردى دە ئەيىرلەرنى جىيا باشلادى.

«ئىنىڭ چووالب كىتەوى مۇمكىنلىگىن ئويلاپ، سارسىمباي يالچى آرتىدان جىلقىچى
آنانى جىيەردى.»

XLII

يىگىت يونس قارتنى آتا باباسىنىڭ قەبرى بىلەن سۈڭۈپ قارشى ئالدى. بايىنى
عازا بلارغا سەبەب بولغانلىقى ئۈچۈن قىناپ تاشلارغا ئويلاسادا، خەلى يوقىغا كۆرە،
توقتالدى. جەلپىچى ئىكەن يۈزىدە، سۆزىدە ئۆزىنى كۆرۈپ سېزىپ ئېدى:

— گۇناھنىڭ زورى مېنىدە دېدى؛ بايتورەنىڭ جىنازاسى ۋاقتىدا تىگىلەرنىڭ تىنى ئازم ئەكە
سېنىڭ تېرەدە يەشەن سۆزلەرسۇيىلەپ يۈرگەن دېدىلەر. بايىمىڭا: بوشىڭغا كۆز قۇلاق بول، ياقوبلار
بىزنىڭ خەبەرلەرنى ئالمايلا ئۆزۈڭلەر ئۈچۈن يالچىلار بىلەن كېلىشەلەر كېرەك دېدى. بونى ئىشتەكچە،
يۈرەڭم قىناپ كېتىدى. سېنى ياقىتى كۆل جەيلىۋەندەن، بىزنىڭ كىتۈگە ئات ياندىر، تېرىلەپ
كېلىپ چىققاچ، كۆڭلىمە ۋەسۋەسە تۇشىدى: بايىڭ شېكەلەنۋى راست ئېكەن، بۇ ئادەم
سارمانلاردان نايمانلارغا سىرتاشى ئېكەن دېيىپ ئويلايمەن. قايتىغاچ، خوجاغا بونى ئەيتە
سالىم. ئۆزۈڭدە بىلەن، عوى، ياقوب-بايتورە دېگەننى ئىشتە، سارمىيانىڭ باشىدىن
آقلى كېتە، كۆزۈ قان باسا... ئول ئىسەر باي ئۆزى بىلەن سېنى بىلەن تەبە
تاشلاغان... مەڭگەر يامانلىقنىڭ زورى مېنىدە!... دېدى. يىگىت جەرق كېيىلەرنى رەتلەپ
بىر ئاز دەشمى تۇردى كېنەت باش كۆتەردى:

— ئاناڭ نەلەت بولغۇلار! سىزنى بىتلىداپ ياتلىتىپ: كېچەڭگى كۈن بونىچا بۇ جەيلىۋەندە
قەلەۋىتىڭ، تانا بوعاننىڭ، قارا ئاينىڭ باشلىقلارنى جەيلىپ، كېڭەش قىلدۇرماي؟ مېن
بولارنىڭ سۆزلەرنىڭ كۆپىنى ئىشتەم. شۇلارنى ئەيتىۋى ئۈچۈن ياقوب مىرزاغا بارغا
چىقۇمدا راست!..

جەلپىچى ئاننىڭ ئوسال، ئوتىكى، قارا كۆزلەرنى ياللىدى، بىلىندەن قامچىسىن ئال:
— ئالسا، مېنى ۋەسۋەسەم، دۇرۇس ئېكەن، عوى... يامان بالا، سېنىڭ باشىڭنى
يارىمىڭا خەللەپ بولۇپ قالدى! دېيىپ كېزەنەرگە ئەزەلەندى.

لاكىن يالچى ئازغاندا قاۋشامدى، خەزىرى ئاننىڭ قولى چىشۇلى خالى بىر ئاز قايتقان، ئاچونى
كىتىرسە، بۇ قارتنىڭ مويىنى بۇرۇپ ئىرتىق چاماسى بار ئېدى:

— سېنى يونس ئەكە، دېدى، بولساڭ، ئۆلگەن بولالە، بولماسا، باشىڭ ئېسەن
چاقدا مېنى ياندىن چىچەپ كېتە بېرى! دېدى.

قارت ياكىدىن تەنچەلەندى. بىر ئاز شاپارتا تۇشۇپ، يىگىتنىڭ كۆزلىرىگە قاراپ:
— سۆز ئېكەننىڭ ئارزۇدە قالەر، چىن ئەيت، ياقوب مىرزا سېنى نى بىلەن ساتىپ ئالدى؟
يالچى بۇ قاتى سۆزگە كۆلدىگە:

— ساتىپ ئالغا ئېسەبى بار ئېدى، مەڭگەر يوللاردا ئالماي! جۇلقىباي ئورنىدا
يونس قارت ياكى ئازمىباي بولسا ئېدى، نايمانلار ئاز بىلەن دە كېرەكلەرنى تاپا بىلەرلەر

ئىدى... مېنىم كوئىل بىر مادى دىدى دە بىر آچولى، بىر شايدان سوزلەردە واقعەنى سۆيىلەپ بىردى.

فەقىر عائىلەدە تووب، يەشىلگەن بايلارنىڭ بالالارندان، كىيىنلەرنەن قىنالب ئۆتكەرگەن جەلقىباي ئون سىگىر يەشىلەرنەن دالانى تاشلاپ چىت يىرگە خىزمەتكە كىتە. قوقالدا مال باغۇچى، ئورس قازاق بايندا يۇرت قارايۇچى، قالانك زارۋودندا آت بىلەن ئىيىر تاشۇچى بولۇپ كۈن ئىتە. مەگەر جەيىلەگە قوناققا قايتقان چاغىدا بىر مەجان آقساقالنىڭ اولىدا بىر يەش تۇل خاتىنى كۆرۈپ شۇڭا كوئىل ئوتتۇرا. خاتىن رىزا: دورت قارا، ئوتتۇرا سوم آچىغا بىرسەڭ بارام، دى. يىگىت چىتدە يۇروون تاشلى دا، سارسىمبايغا ياللاندا. يىلغا ئىللى سوم خاق. بىر يىل ئىشلەگەچ خوجاغا سىرن آڭلاتا: خوجا خاقىنى آرتىر، جە بولسا، شول توقالنى آلب بىررگە مېڭا وەدە ئىت، دى. باي:

خىزمەت قىل، كۆيىك، بوش ئىتەم، دى. يىگىت ئۇچ يىل كۈتە-ئىشلى. لاكىن وەدە ئۆتەلمى. خاتىن آقتىق سوزىنى ئىتە: بونچا زامان كۈتەم، دورت قارا تابا آلمادىڭ، ئىرلىڭ قۇرسىن سىنىڭ!... ھەزر كوئىل باشقا بىرەگە كىتە، دى.

لاكىن بونى قايدان آلسىن! سارسىمباي وەدەسىن ئۆتتەن توقالنى كۆرىنە. شولاي آندىراغان چاغىدا، بويىل يازغى يەرمىنىڭدە ياكىر باي بويىگىنى چاقىرپ آلا — ئىل ئىچىدە خورلىققا قالدۇڭ... لاچىنداي غەيرەتلىك بار، دورت قارا تابا آلمىچا كوئىلنىڭ تۇشكەن تۇلى باشقاغا يىيەرەسكىمى؟ سارسىمباي قەدرىنى بىلمەدى، سىن آندا ئىشلى بىر، مەگەر بىزگە قايتىر ۋاقىت كىرەك بولساڭ، خىزمەت قىلىرسىڭ، بىرر آشەچ سوز بولسا، كىلىپ ئىيتىرسىڭ، فەلەن، تۈگەن، دى... تاماڭ ئىتەك، يۇرەڭك آيالىغا تويار دى. جوقلىقباي، باينى آنا باباسى، قەبرى، يۇرەك باورى بىلەن سۈگە. مېنى بونداي يامان ئىشكە چاقىرما، دى.

ياكىر باي آچولانمى؟ مېن ئىيتەكەننى باشىكە سال، ئىسەر بولما، دى. كىچە دورت قەيىلەنك باشلىقلار جىيىلىدار. كىشەيدىلەر. كۆپ سوزلەرى بونك قۇلاغىغا كىردى. آچودا كىلدى، ياكىر باينىڭ وەدەسى ئىسكە تۇشدى. شوندىن، جەلقى كۈتۈۋىنە بارىدەيتىپ آتقا مەنگەچ، تىزگىنى تارتىدا، ياقى كۈلگە بورلا. مەگەر، بارب جىتەر آلداندىن كۈتۈۋىنە شۇبە كىرە.

— بولارنىڭ سارسىمباي دا، ياكىر باينى دا بارى بىر ئىت توگىلى؟ بو تالاشلاردا نايمانلار جىشكە نى فايدىدا، سارمانلار جىشكە نى زارار؟... نى دىيىپ مېن قىزلقۇمنىڭ سىرلەرنى ياقى كۈلگە تاش بۇرۇم؟

شول ۋاقىت تىگى قۇملاقچى ئۇچىرى. لاكىن اول بىر نەرسەدە ئىتە آلى. يىگىت،

يۈرەك ئىرنىۋىيىنە چىدى ئالمىچا، كۈرەنەنك آرقاسىنا بىر قامچى بىرەدە، ياقى كۈلگە بارمىچا، كىرى جلقىغا چابا...

بولارنى آڭلاغاچ، يونس قارت ئۆزىنىڭ قىلغانىنا بىك قاتى كۈيىنە باشلادى. يىگىتنىڭ يانىنا كىلىپ، جىلىكەسىنە قولى سالىدى دا كىگەش بىردى:

— ئىندى، چىراغ، مېندە بىر خاتالىق بولدى. سىن سودقا بارى، ئىلىنىڭ يامان عەبىتچىل كىمپەرلەرىنە سۇيىلەپ يۈرمە. بايغا ئەيتىم اول ئۆزىنىڭ وەدەسىن ئوتەر، ياراتقان تۆلك بار ئىكەن، آڭا خەبەر بىيەر، دورى قاراسن آلر، كوڭلۇڭ تۇشكەن تۇل خاتى بىلەن دۇنيانىڭ رەخەتەن كۈرە بىر! دىدى.

جۇلقىباي، سوگنۇپ، جاۋاب قايتاردى:

— بو آناڭا نەلەت يۇرتدا آرقام كوب قامچى آشادى... اول خاتى باشقا بىرەگە كىتەپ بارغاندان سوڭ، ئوتەگەن وەدەگەننى... قەلەن قىلىم... يازغان بولسا، بىرسى تابلەر بولمىسا، بو كىڭ دالادا يۈرەگى آيدىگە، تاماغى آشقا تۇيىي يۇرگەن ياتاچى قازاق يىگىلەرى بىر مېنىگەنمى؟

بايغا ئەيت، تىيىرمىنى بىرسىن... مېنى كىتەم... ئورس قازاغىندامى، قوۋالندامى قالانك زاۋودندامى، مېڭا ھەر قايدا بىر توگىلى؟ بارىدا تۇيىرەنگەن بىرلەرم، عوى... جلقى قارت تىرمەدەن چىقىدى.

قارلغاچ، يالچىغا كىچكە تۇرسق بىلەن قىز، بىر آز ئىت، باورساق كىتىردى. يىگە، رەخەتەنلەنەپ، تويغانچى بىر آشادى، ئىچىدە يانداغى كىيىزگە آردى. آرتق واتلغان ئىدى. شول ياتودان تەۋلىگە ياقىن ئويانىي يۇقلادى.

XLIII

قىزقۇمدان، بىرمجان آساقالنىڭ شىلتەسىن كوتەرب كىچكە قارشى يامان چول جەيىلەۋىنە قايتقاچ آرسالانباي كوب ئويلاندى. نى ئىشلەرگە كىرەك؟ اول بىر يىگەگە توگە، اون غائىلەدەن جىيىلغان آولنىڭ بايى - ئۆلكەنى دە بولب تۇرا. بو جەيىلەۋدە، بو ئۇرۇغنىڭ يەشى ئۆلكەن، ساقالى آق ئەدەملەرى بولسادا، آلار فەقىر بولغانغا، بۇتۇن ئىدە ئۆستۈنلەك دە، جاۋابدا، ياخشى آنانىڭ بالاسى آرسالانغا ئۇشە. بىرم ئەكە قاتى شىلتەلەدى. اول تورىدا كىگەش قىلرلىق باشقا آدم يوق. بو ئىش سەبەبىدەن بىر بىر قىيىنلىق چىعب، بۇتۇن تاناۋىعالارنىڭ ئۆستۈنە جافا كىلمەسى؟ بو ئويلار ئىككى كۈن آنىڭ باشىن واتدىلار. ئۇچىنچى كۈن قوى كۈتۈۋەندەن كىچكە قارشى سىيىز توقتى قاتباردى. بونىڭ ئۆستىنە يالتىڭ قازىلىقنىڭ مايلىسىن سالىغا قۇشىدى. قىزنى مول

ئەزەلەندى دە آق تېرەمگە ئۆزى ئىشانغان ئۇچ قازاق يىگىن چاقىرتىدى
— سىز بوز بالالار، ئەيتىڭىز، دېدى، بىر يىگىت بىلەن بىر سۇلۇ كۆپ يىللار تامىر
بولىپ، بىر بىرىنى كۆڭل قويم يۇرسەلەر، قىزنىڭ ئەگەر چىچەسى بوڭا قاراماسدان،
يەش يارمىلىق سابى چاغدا ئەيتىدىگەن يامان بىر ئەدەمگە يېرىگە تەسەلەر، ياخشى
سۆز، آقلى كىڭەش ئۆتمەسە، — شول ۋاقىت سىزنى قىلىر ئېدىڭىز؟ دېدى.

آرادا ئۆتكەن، زېرەك، شايدان تورعايبى بار ئىدى. قۇلاقچىنىن آرتقاراق قايردى،
يېلىندەگى قامچىسىن ئېلىپ قويدى دا، آرسىلانغا قاراپ كۆلە يېردى
— كىنايە سۆزنى آڭلامى تۇرغان بولدىم، سىن آچىق ئىيت؛ بۇگۈن بىزنى
چاقىروڭ — قىزلىقۇم جەيلەۋىدىن سارسىمباي قىزى قارلغاچ سۇلۇنى ئورلاپ آلب
كىلو ئۇچۇنى؟

ئۆزى ئەيتەسەك دە، چامانى دورت يىل بويىنچا بىل كىلەنر، عوى؟! حوجا
ھامان شايارتىدى

— ئەگەر شولاي بولسا، سىزنى شونىڭ ئۈچۈن چاقىرتسام ئەيتە چەگىڭىزنى در؟
قوناقلىرىڭ يەشەرەگى شاد، توين تاۋىشى بىلەن جاۋاب قايتاردى
— ئەيتە چەگىز، نى بولسۇن؟ آت اويناتىپ، قىزلىقۇمغا بارىپ قايتىۋىدىن قورقا تۇرغان
يىگىتلەر دىيىپ بىلەسكى بىزنى؟

قوناق يىگىتلەر بىك آزعىدا قارشى ئەيتەسەن ھەممەسى رىزا بولىدىلار. قاراڭغى
تۇشۇرگە آرسىلانباينىڭ ئىك ياخشى آتلىرىدىن يىش آيىر ئىيەرلەن قويلغان ئىدى ئىندى.
ئىتنى آساب، قىزنى ئىچىپ، پاپىروسنى تارتىپ، بىر آز ئەگەمە قىلىدىلاردا،
سارسىمباي جەيلەۋىنە قاراپ دورت يىگىت آت ئىيدەپ بىر بوش آرعاماقنى ئىيىرتىپ،
ياقتى آي آستىدا كىك دالا بويىنچا كىتىدىلەر.

XLIV

قىزعا آلدان ھەبەر يىبەرلەگەن ئىدى. آيىالا كىلىنچەك، كولىڭ تۇن ياعىنا
قارى تۇرغا، ئەگەر قامشقا آتلىر توقالسا، بارىپ بلىشەرگە قارلغاچ سۇلوعا
ئەيتىرگە تېشىلى ئىدى.

لاكىن بۇگۈن كىچىكە قارشى بىر بىر آرتلى مەشەقەتلەر چىعا تۇردى.
جۇلقىباينىڭ قىناۋ ھەبەرى ھەم آنىڭ سەدىسى كىم آرقلىق ياقى كۈل جەيلەۋىنە
بارىپ ئىرىشكەن. ياكى بىر باي دۇشمان بۇنى قويدى، يوق ئۈچۈن ئەدەم قىنىلار،
سۇدا تارتىغا كىرەك دىيىپ دالاعا شاۋ شو يىبەرەتەكەن. تاۋىش قوزغى باشلاغان.

بۇنى ئىشتىكەچ، يالچىنىڭ آچوۋى قاباردى. باشقا ھەر كەمدەن يىگىرەك آلتىن چىچ بايىچە بو ئىشكە قاتناشدى، يىگىتكە ئۆزى كىرپ:

— تويىڭنى، مەشەقە تىگى ئۆز ئۆستەمە ئالەم، بايىك بىلەن بازارغا بارىدەك ئادەم يوق، ھەزرەتچەن، ئوراق جىتتى، ماشىنلار بىلەن يۇرۇرگە سېنىدەن باشقانى تابۇدا كۆپ قىيىن، آچوۋىنى جۇت، سېن بىزدە قال، ۋەدە ئىنى ئوتىنىز، دېدى.

يىگىنىڭ ئىستەگەن ھاتىنى «كۆڭلۈم باشقا بىرەۋگە كېتە» دېسەدە ئۆزى كېتىپ ئۆلگۈرمەگەن ئىكەن. يىگىت ئېرتەگە باي بىلەن بازارغا باراچاق بولغانغا، بۇگۈندەن قالمايچا، اول تۇلغا ئادەم يىبەررگە تېشىلى بولدى. دىۋانا قارچىق مىڭدىن جۈۋىدىلار، ئۆستىنە آق كۆلمەك، باشقا اورامال بەيلەيدىلەردە، جۇلقىبايىڭ ئىكەن ياقىنى سېن، عوى... قۇدالاش تەلەب بار، دېدىلەر. لېكىن ئانڭ ئۆزىدەگە تاشىرو مۇمكىن توڭل ئىدى، اول آخىق باشى بىلەن ئەللە نىلەر يوتاپ تەتەر دىب قورقىدىلار. ئانڭ بىلەن بىرگە آيىلاغا بارىدەك تۇرى كېلىدى. آرىغا آت جىگىت، تىگى يالانغاچ قارا مالايغا، كۆلمەك كىيىن، ئانىدا ئوتىرىپ، ئۆچەۋەلەپ، تولىڭ جەيدەلەيدىن بارىپ قايتىدىلار.

ھاتىن بىر سۆزىز رىزاق يىرگەن:

اول مەقنى يىگىت كۆڭلىمە يارغان ئىدى، ئۆچ يىل كۆتۈرمە ئۆزى، دېيىپ، بۇتۇنلەي ۋەدە يىرگەن. ئىندى قارالارنى ئىلتەسىدە توى ياسىسىغا قالدى. كېلىنچەك بوش دەن قاراڭغى تۇشكەن ۋاقىتلاردا قۇتۇلغان ئىدى، تاغىن بايىچە چاقىرتى:

ئېرتەگە، سارسىمباي جىلقى، ئۆگىز بىلەن بازارغا كېتە، شوڭا ھەزىرلىك ئىشلەر بار، آيىلا قاراعىم سېن مېنىم ياندا بول، دېدى. ھاتىن چاراسىز ئىدى. آلتىن چەچكە بولۇپ ئەيىر ھەزىرلەپ يۇرىدى. تىك، توقال قازاندا ئىت بوشاتىپ، يۇرتىڭ ئۆلكەنلەرى، قول جۈۋى، تابىغا ئوتراچ قىنا، آيىلا كېلىنچەك باشقا مەشەقەتلەردەن قۇتۇلا آلتى. اولۇڭ ئىكەن چىتەندەگى فەقىر تېرمەسىنە قايتىپ، آزىغا ئوتىرغان ئىدى، ئانڭ ئوتىكەن قۇلاغى ئۇن يەندەن، بىر نېچە ئىكەن دۇپ-دۇپ باسپ كېلىگەن ئىشتى. يىرگە يانا يىرىپ تىكلادى. تاۋىش توقتالدى.

ھاتىن، سىرنى آڭلادى، كۆل بويىغا قامشقا تابا نىزىلەپ يۇگۇردى: ئاندا بىر آز يەشەن تۇشۇپ، قۇلاقلىرى قاچى كېك تۇرغۇزغان ئىيەرلى ئانلار ياندا بىر نېچە قۇلاقچىن كۆرىنە ئىدى.

آرسلانباي، قولداغى قامچىسىن ئويناتىپ قارشى كېلىدى:

آلتن چەچ بايبيچە بىلەن بىر-م ئەكەنك يامان شىتەسەن ئىشتەك، مەگەر باشقاچا آمالز يوق، بىر كۈتەنر، ديدى.

كىلنچەك، قوتان آشاسندان، آشعب، كىلب، آق ئۆيگە كردى. نى كورسەن آنا بىلەن قىز آفرىنا سۈيلىش، ساي تاباقدان مايلى ئىتتى، قازىلغىنى آشاپ ئوتتالار. تش ياقدان ئىك تىچ بىر مەجلىس. سوز بىلەن ئەيتە آمادى، مەگەر قىزعا بىر قاراش تاشلادى، شونك بىلەن بۇتۇن ئىشنى آكلاستى. بايبيچە، عدەت بويىنچا كىلنچەكنى آشارعا ئوتتارعا چاقرىدى. لاکىن آيبالانك يۇزىدەن، قاوشاعان تاوشندان نى دە بولسا، بارلىقى مەعلوم ئىدى. قارلغاچ سۇلو، سىزىن، يەشەرگە تەلەدى، كىلنچەككە

— قارام، ئەنە تۇرغان سۇلگىنى آلب بىرسەنچى،! ديدى.

حانن بىر آز تىنچلاندى، قىزعا سۇلگى بىرب، ئوزى تاباق يانينا ئوتتردى. ياكادان بىر ئىكى قابىدا، قىز، قولن سۇرتىپ، عدەتنى بۇزو بولسادا، باشقالارنك بىتكەنن كۈتىپچە، قۇمعانن آلدى، باشىننا، ئۈستىنە كىدى دە، آق تىرمەگە، بەجىللەشكەندە بىر كوز يۇرتىپ دالاعا چىقىدى.

آنك شول چىعووى، ئون سىگىر يىل يەشەگەن عائىلەسەندەن بۇتۇنلەيگە كىتوى، كوكلى سۈيمەگەن قالتايداندا اول ئەدەمگە بىرو ئۇچۇن تىزدەن توى ياساب، ئۇزاتارعا حەزىرلەنگەن قەدرلى ئەكە-چىچەسەندەن دە قاچوى-قۇتلوى ئىدى.

XLV

ئۆلكەن ئۇ بىلەن آق تىرمەدە ئىت آشاپ قالدىلار، قارلغاچ سۇلو، قوتانعا قۇمعانن قويدىدا، كىچكەنە كول بويىنداعى قامشلارعا تابا ساق، لاکىن بىر آز قاوشاولى باسب كىتە بىردى. بۇلۇت چىققان، آى قاپلانغان ئىدى. آنك بۇتۇن تەننى بىر مېنوت ئىچىدە اوت كېك يانا باشلادى. مېنىنە قان يۇگۇردى، يۇرەگى قاينادى. لاکىن ئويلارعا، قاوشارعا واقت يوق ئىدى. بو كىچكەنە كول يالتىراپ قارشى آلدى، آلدا قامشلار كورنىدى، آلار ئەللە نىنىدى سىرەك، ئرى آغاچلار كېك تۇرالار ئىدى. شولار آراسىندا آت پشقرعانى ئىشتىلدى، نەرسەدەندىر قورقۇپ، ئوردەكلەر پىر-پىر ئۇچوب كىتىدىلەر... بىر ئەدەمنىك آفرىن سوزى قۇلاغىنا چالدى، آلدا بىر نىچە قاراچىق شەولەلەندى، قىز ھامان باردى-شەولەلەرنك بىرى قىزعالدى، قوزعالدىدا بىر سىكوتىدا قارلغاچ سۇلو شول شەولەنك قۇچاغىدا بولدى، يالقۇنلى ئېيىنلەر يۇزىدەن، كوزىدەن ئوبدى، نىنىدى در ئىچكى يەشەن، آشىچ قاوشاولى تاوش:

سەولەمجان، تىز! دېدى، كۈچلىق قوللار يىلىندەن ئالسا، قىز ئۇچۇن كېتىلگەن ئىيەرلى ئاتنىڭ ئارقىسىغا ئوق ئوتتۇرىدى.

سوز ئەيتىپ، ئۆز يۇمىلغانچى، يىگىتلەر ھەممەسى ئاتلاندىلار، بېشىم ئايرىم ئارتىدىن قوۋا چىغونى سىزىگەن كېك، كىك دالا بويلاپ يامان چول جەيلەۋى ياغىنا ئانا ئاق يول بولسۇن دىيىپ تاسىر — تۇسىر چايدىلار. تىك بىز ئاز يىرىكىتكە چىگنە ئارسلانباي ئاتنى سابىرلاپ، قىزغا سوزى ئەيتىدى.

قارام، بىز ئىندى قۇتۇلدۇق... قىزلىقۇم جەيلەۋىدە ئانا بولغانلارنىڭ يۇگىرلەرنى قوۋىپ جىتەرلىك ئاتلار تاپىلسا دېدى.

لاكىن قاچۇچى داغنا، قاچۇرۇچىلار داغنا توگىل، يورداقلار داغدا شۇندى بىردەت، ئاشقۇن بار ئىدىكى، ئالارنى تۇتۇپ تېپىۋ قېيىن ئىدى.

بۇلۇتلار تارالدى، ياقىنى ئايرىق ھاۋادان دالانى كۆمۈش نۇرى بىلەن سەلەملىدى كۆڭلەلەرگە سىلى بىر تىنچلىق بېرى ئىدى.

يۇمۇران ئۇيىسىغا باسدى بولسا كىرەك، بىر بىرىدەن ئۆزىنى بارغاندا، يەشەك يىگىننىڭ ئاتى كىنەت ئالىي ئايقلارنى بىلەن سۇرىدى دە، ئۆزى ئۆزى تېپا ئالچىغا، تەگەرەپ كېتىدى، بوز بالا ئاتنىڭ ئۈستىدەن ئالغا ئۇچۇپ، يىرگە تۇشىدى. لাকىن باشقا ئاتلار بۇرۇپ ئى بولدى دېيەرگە ئۆلگەرە ئالمايدىلار، ئات ئايلىغا باسدى، يىگىت سىكىرەپ مىندى دە ئاچى چايدى.

بو — بىر قىزىغا بولۇپ قالدى. ئاڭلىق سۆيلىشىمچە ئات قانداغان يىگىتلەر بىلەن بىرگە قارلماچ سۇلۇدا كىنەت كۆلۈپ يىبىردى. دالا بويىغا چىلىرىپ بارغان ھەلدە ئۆز ئارا ئۆيىن — كۆلىكى سوزلەر ئەيتىشۇ كېتىدى.

بۇلار يامان چول جەيلەۋىنى كېلىپ، ئۆلگەن ئاق ئۆيىنىڭ ئارتىغا ئاتلارنى توقتاتقاندا، يىراققان ئاق تاڭ بىلەن كېلە ئىندى ئىندى.

يۇگىرلەرنى ئىيەرلى كۆيىنچە بېيىلەپ قويدىلار.

باشقا ئۇيىسىغا بىردە شۇندا بولۇپ... قارلماچ سۇلۇ ئايلىك جىگىل بولسۇن، دىيىپ ئۆيلەر تېرەسىدە تاشدا قالدىلار، يىگىت بىلەن قىز، ھەزىر ئىندى ئىر بىلەن ھاتىن، قولىنى ئالسا، ئارسلانباي ئاق تېرىمەسىنە كىردىلەر.

.....

يامان چول جەيلەۋى بۇگۈن ياڭا ھەيىر بىلەن ئويىغاندى

— ئارسلانباي يىگىت سارسمباي ئاتنى قىزى قارلماچ سۇلۇنى بو تۇندە ئۇرلاپ ئالما قاتتىق!!

بۇنى باشدا يالچى ھاتىن بىلدى. ئول، قورقۇپ، ھايران قالما، قوچىغا سۆيلىدى،

ئاندىن كۆتۈرۈپ، يالچىغا، ئاندىن بىر نېچە مىنۇت ئىچىدە بۇتۇن ئولغا تارالدى.

قارلغاچ سۇلو، ئىك عادى كىلنلەر كىك، باشىنا ئورامال بەيىلەپ، قولىنا چىلەك تۇتۇپ، آرسلاڭباينىڭ آپاسى بىلەن قوتانغا يىيە ساوارغا چىققاچ، بو ئىندى بۇتۇنلەي بىر بىرەم تۇسن آلدى. كىمپىرلەر، ئۆلكەن خاتىلار كىلپ، آرقاسىدان سۇيىلەر:

— ياخشى آياغىڭ، آق بەختىڭ بىلەن كىل! ئادىب سەلەملەيدىلەر.

يىگىلەر، چىتىلەر، كوز سالىلار

— آرسلاڭباي، قىزنىڭ آسلىن تابا بىلگەن، دىب ماقتايدىلار.

قويلار، سىيىرلار قوولپ، قۇلۇنلار بەيەنسەكچ، جەيىلەونىڭ تۇزلى ياعىندان قارىلار كىلىدىلەر. بولارنىڭ تىلىدە سەلەم، قۇتلار بولسادا، يۇزلەرىدە، كوزلەرىدە قورقۇ كورنە ئىدى. قىز ئورلاونى كۆپ كورگەن، كۆپ ئىشتەن بو ئۆلكەن آدەملەر، شۇلاي ئوق بونىڭ آخىرىدا بلەلەر ئىدى. ياڭىر باي قىز ئورلاوچى يىگىتنىڭ ئورۇسىنا، يۇرتىنا كىلگەن كىك خەللەر بولارنى بىر آز خاقالى ئىدى.

لاكىن كۆپ بىلەرمەيدىلەر، كىلىننى ياراتىدىلار، ئىندى نى كورسەك دە، سارسىمباي نى چاقىلى ئەدەم يىيەرسەدە، قارشى تۇرپ ياقىلارغا تىيىشلىگەن ئىچلەرىدەن بىر كىت تارالىدىلار. بۇگۈن يىيە سويلدى، قىز كۆپ ئىچلىدى. قارلغاچ سۇلونىڭ كىلپ بولپ تۇشۇن، ئويىن كۆلكى بىلەن، آت چابىرو بىلەن، شاو شو قىلپ ئۆتكەردىلەر.

لاكىن چىن توي آلتا ئىدى ئىلى.

ياڭا قوشىلغان ئىككى يەش، آلتا قورقنىچ قاتناش بەختلى مېنىوتلار ئىچىدە، سارمانلار بىلەن قارا آيىرلاردان نىندى خەبەر كىلوون كۆت يەش باشلايدىلار. قارلغاچ، ئوزىن بۇغاودان قۇتۇلغان ئەدەم كىك سىزىندى، نىندىگە تالاشلار، سوعىشلار، رەنجىشلەر بولسادا، ياڭادان قالتايغا بارماسقا ئىچىدەن آنت ئىتە — ئىتە بو ياڭا جەيىلەدە يەش كىلىنچەك بولپ قالدى.

XLVI

قىزنىڭ ئورلانو خەبەرى، ئىل قىيرىپ، قىز ئىچىپ، قىز ئىزىلپ، قىز كوزىلپ يۇرىگەن بوز بالالار، سايلاو آلتى تالاشى بىلەن جەيىلەدەن جەيىلەگە توقنامى چاققان آعالار آرقىلى بۇتۇن دىلاغا شول كۈن ئىچىدە تارالب ئۆلگۈردى.

دۇشمانلار شادلىنىدىلار. ياڭىر باي بىلەن ياقوب بونى ئىشتو بىلەن قارا آيىرلارغا ئەدەم يىيەردىلەر. كىيەو يىگىتنىڭ بوندى خورلىققا تۇشۇن كوتىرپ قالويارامى، عوى، دىب قۇتقى سالىدىلار. سارسىمباي بىلەن، تانابوئا ھەم سارمان يۇرتلارنى تالاشىدىرغا ئوت قوزغادىلار. ھەم بوڭا نى ئشانلار ئىدى.

خوستلار تيزەن خاقاغا تۇشدىلەر. سارسىباي بىلەن بايىچە باشلارن ئۈوب، آچودان قارا كۇيدىلەر.

آلتىن چەچ:

— ئۆلكەن آنانىڭ بالاسى دىيىپ قۇناق قىلدىم، كىلىسە، تورىمە ئوتتۇرىم، آشنى آشاب، يۇرتىما كىتەدى، دىيىپ يامان تىرگەندى.
قالمىقى ئورلانغان قالتاي:

— مېن اول آناڭا نەلەت بالاغا كورسەتتىم، قارا آيىرلار بىلەن آلاي شايارو بوش ئۆتمەس دىيىپ سۈگىنىپ، قىزنى يامان چول جەيلىۋەندەن سوعىش بىلەن آلو ئۇچۇن ئوز تىرەسەندەگى يىگىتلەرنى ئۇيۇشدرغا قەيىر بىلەن، ئىت بىلەن سىيلارغا، قان قىزدرغا، قەيىلە ناموسن ئويىعاترغا تۇتۇندى.

آرادا ئىك قاتى خاقالانغان آدەم يىرىمجان آقساقال بولدى.

خەبەر كىلىگەندە اول ئوز آولىنىڭ باي ئەخمەدنىڭ ئۆلكەن تىرەمسەندە قوناقلار بىلەن قەيىر ئىچىپ، بۇرونى ئەڭگەملەرنى سۇيىلەپ ئوترا ئىدى. ئىشتۈگە كىنەت آياق ئۈرە باسدى. تايانغان آلدى، سابىرن يوعالدى.

— ياخشى آنادان توغان اول يامانغا مېن ئىيتىم، عوى: بالا بولما، آقلىغا ئوتتۇر چاغىن جىتەكەن، دىدىم. . . سوزمىنى آلماعان ئىكەن، آناڭا نەلەت. . . دىيىپ، شوندى ئىرلەدى، كۈپ يىللاردان يىرلى قارتدان بوندى سوزلەر. چىققانى يوق ئىدى.

آقساقالنى قورقۇتقان نەرسە ئىككى قەيىلە آراسىدا تالاش باشلانوى ئىدى. چۈنكى بوناردان دۇشمانلار فايدالانماقچى، سىمىز نايىمانلار تاغى جىگەچەك ئىدى. ئەخمەدكە ئەيتىدى:

آتلارنى جىكەر، مېن خەزىر قارا آيىرلارغا كىتەم، دىدى.

يەشى سىكەسەنگە جىتەپ، كوزى سوقرايغان قارتدان بوندى كىسكىلىكنى كۈرەپ ھەم غەجەپەنچىلەر ھەم سۇقلاندىلار.

بىر سەھەت ۋاقىت ئۆتمەيدى، ترانتاسقا جىكەنگەن آق آت قارا آيىرلار ئۈرەسىنىك باشلىغى سارى — باينىڭ جەيلىۋەندە — ئۆلكەن آق تىرەمەنىڭ آرتىنا كىلىپ مۇتەندى.

بوندا، تاياق تەلەپقان قىرماق تۈندەگى كېك، قابىناشلار، تالاشلار ئىدى. ھەممە سوز قارا آيىرلارنىڭ ئون آلتى يىل بويىنچا قالم تۈلەپ كىلىگەن قىزلارن ئورلاغان تانا بوغاللاردان ھەم ئورلاشقان سارمانلاردان نىچىك ناموس قايتارو تۈرۈندە ئىدى. سارى — باي خاقالى يۇز بىلەن قارشى آلدى. آبدراغان، قاوشاعان رەۋشە قوناقنى سەلەملەيدى، ئۆيگە كىرىپ تۇتۇتتى دا:

— ئۆلكەن آنا، بىزگە نى قىلغا كىكەش بىرەسك؟ — قارا آيىلارنىڭ ناموسلارنى تاپتادىلار، عوى، دىدى. آقساقال يول بويىغا بۇتۇن ئەينە چەگەن ئويلاپ، تەسەبىج كىك تىزىپ، ساناب كىلگەن ئىدى.

— بالالار، دىدى، آشقماز، مېنىم كىلووم دە شۇنىڭ ئۈچۈن: قارا آيىر يۇرتى غۇمۇر بارىغا سىمىز نايىمانلار بىلەن تالاش قىلدى، دۇشمانلارغىز كۆپ، ئىندى تاغى ياكى بو دۇشمان آرتىدۇدا ساق بولىغىز، دىدى.

خالىق تىرمەگە تولغان، ئىرى — خاتىنى، يەشى — قارتى بارىدا بوندالار ئىدى. ارادان بىر قارت تۇرۇپ:

— قىر يىگىتنىكى ئىمەس، بۇتۇن ئىلىنكى... بۇرۇنچىلار: ئىردەن كىتسەدە، ئىلدەن كىتسەس دىگەنلەر. بىزنىڭ قارا آيىر يۇرتى آلاچ قىچقۇر، سوعىش قىلىپ، ئوز كىلىننىرى ئوز يۇرتىنىغا قايتارغا ئەرلەندىك، دىدى. باشقا قارلاردا بوڭا شاۋلاپ قوشىلدىلار. جەبىلەنگەن كىيەو كىچىكە بويسى، يەمسىز قارلىغان تاۋشى بىلەن، نىندىدەر تەرتىبسىز سوزلەر سۆيىلەپ كىتتى.

— مالم بىتىن، يۇرتىم تارالسىن، مەگەر مېن اول قارلغاچنى قارا آيىرغا قايتارمى توقنامام، دىدى. لاكىن بو سوزلەر تىيىشلى نەتىجەنى بىرمەدىلەر. قالتايى ناچار مەنى ئۈچۈن دە، قازاق يۇرتىدا بولمى تۇرغان يات بۇزۇقلۇقلار ئۈچۈن دە ئوز ئىلى ياراتتى ئىدى. آنڭ اتاسى ئىرجان تورەلىك جىيالى بىلەن جىنلەنۈچىلەرنىڭ بىرى بولغانغا، ئوغلن، بالاسى تورەلىككە خەزىلە ئۈچۈن دىپ، آزماز خەزىلەت، سىمىنارىيەگە بىرگەن ئىدى. بىر يىلدىن سۇڭ آندىن نىندى در ئوساللىق ئۈچۈن قودىلار. بىر كىمپىر ئانى: ئورس بولمادى، قازاقلىقدا يوعالدىدى. خالىقدا شولايلاق قارى ئىدى. قىزنىڭ ئورلانۇونا قارشى باش كوتەرو — يىگىت ئۈچۈن توگىل، ئۇرۇغنىڭ نامۇسى ئۈچۈن ئىدى. آقساقال سوزلەرىنى تىڭلىدى، قەيىلەنك ئوز ئىچىدەدە ئىككى ئۇرلى ئوى بارلىق كۆرگەچ، آچىق كىسكىن سوزلەردە ئۇزاق وازلازدى.

— اول يامان يىگىت ئوز قىلغانىنىڭ واپالىن تابار، مەگەر ئىلىنك ئۆلكەنلەرى آقلىغا سالىنلار، ئۇزۇن چەچلى بىر آيدىل ئۈچۈن، تالاش قوزغاب، قان توكسەك دوستلارمىز جالار، مەگىلىك دۇشمانلارمىز آق سىمىز نايىمانلار بەيرەم ئىتەرلەر، بىزگە رەھمەت ئىتەرلەر، آشقماز ئويلاپ ئىشلەگىز، دىدى.

ئەگەر قالتاي ئورنىدا، ئىلىنك ئوز ئىتەپ يۇرەگىدە آسراغان سۆيلىكى يىگىتى بولسا ئىدى، آق ساقال، بەلىكى، كۆپ ئىش چىعارا آلماعان بولمى ئىدى. ئەگەر ياوز دۇشمان نايىمانلار كوز آلدىدا كۆلۈپ، تىش ئىزىتىپ، تالاشىغىز، بىرەم — بىرەم بارىغىنى يۇتارىز دىپ تۇرماسالار، يىگىت نىندى دە قەدىرسىز ئەدەم بولماسىن، آقساقالنىڭ سوزى

ۋەتەنسىز، قارا آيىرلار بىر مەرتەبە قوزغالب كىلىننى بو يۇرتقا قايتارو ئۇچىن بىر كۈتەر يىلىپ قاراغان بولرلار، ئىدى. لاکىن شول يوعارغى سەبەبلەر ئۈزلەرن كۈسەتدیلەر، بىرم ئەكە سوزىدەن سوڭ، قارا آيىرنىڭ ئۆلكەنلەرى ئويغا قالدیلار. كۈب تالاشدان سوڭ يىگىننىڭ دولوينا قاراماسدان، بىرمىجان آقساقال ئېلىننىڭ قانى باسدى، تالاشنى توقتا تا آلدى:

— سارمان بىلەن تانا بوغالارنىڭ ئۆلكەنلەرى كېلىپ، قارا آيىرغا آرز كۈرسەتەلەر، بىرىلگەن قالمى، بارلىق نەلى — توغان بالالارى بىلەن كىرى قايتارالار، شوڭا رىزا بولماسالار، بو يۇرت ئوز نامۇسنىڭ ئۈستىدە آلاچ قىچىرىپ، جاو قىلىپ آلاچاق!! شوڭا كېلىشىدیلەر. آقساقال قىزىلۇمغا كىتتى. ئۆزى بىلەن قارا آيىرنىڭ قەبىلەسىنىڭ ئۆلكەنلەردەن دورت قازاقنى ئىيەرتتى. بۇلار ئىككى يۇرتنىڭ آراسىدا بولغان تالاشنى ئۆزى ئۇچىن ئېلىچىلەر ئىدى. بارلىقى بىرگە سارمىباغا كېلىدیلەر. آندا بۇتنىڭ ئول قورقۇ ئىچىدە، خافا، قايسى ئىچىدە ئىدى.

XLVII

لاكىن قىزىلۇرت بىلەن قارا آيىر ئۆلكەنلەرنىڭ بىرگە كىلوون كۈرگەچ، سارمىبا ئىشنىڭ قايا بارغان تېز آڭلادى. بايىبىچە، يۈرەگى يىك ئەرىسەدە، فاجىيانىڭ قانسىز، تالاشسىز تەجەگەن سىزىندى. بو جەيلەونىڭ ئۆلكەن ئۆيىدە تاغى ئۇرۇغنىڭ، ئېلىنىڭ ئۆلكەنلەرى جىيىلدى. كۈب قاتى سوزلەر، ئۆپكەلەر، ئەيتىشىلەر. مەنەزەر تالاشچاقلاردا سىكىرپ آتقا مەنەجەكلەر، ھەر ئىككى ياق ئوز يولىغا عاۋغا ئۇچۇن كىتەجەك دېگەن قورقۇنچ مىنۇتلار بولدى.

لاكىن سارمىباينىڭ سابىلىقى جىگدى. كۈب تالاشلاردان سوڭ، قارا آيىرلار جەيلەۋىدە، سارى باينىڭ ئۆلكەن ئۆيىدە بولغان كېلىشۈنى بوندادا قابول قىلىدىلار. تىك، سارمانلارنىڭ قاتى تۇروۋى بويىنچا آنداعىغا كېچكەن بىر قوشمىنا آرتىردىلار: — سارمىبا ئۆزىنىڭ قىزى قارلەچ سۇلو ئۇچۇن آلغان قالملارنى بۇتۇن كۈنچە، كىرى قايتارماچاق. مەگەر، بو مالنىڭ، آقچاننىڭ يارىتىسىن، آرساڭىباي قىزنىڭ آتاسىنا تولەرگە تېشىلى!

بو سوڭىسى بىر آز غەجەپەرەك بولپ چىقتى. قايرى قارىلار بوناردان مىقىل ئېتىپ كۆلىدىلەر.

يوق بىلەن ئەۋارە قىلاسز، بىزنىڭ آنلارنى جىلگە بەيلىسىز.

قىزىڭنى ئۇرلاپ كىتەكەندەن قالم سۇرماق — قازاق يۇرتىدا بولمى تۇرغان

بر ئىش... ئەگەر تەنابوغلار بوڭا رىزا بولماسالار، قىلاچاغنى نەرسە؟ دىي كۆلىدىلەر.
تاغى تالاش، قاتى آچى سوزلەر بىلەن ئويىكلەش كىتدى. بىرم ئەكە جىيىلەنلارنىڭ
ھەممەسىنە يامان آچولان تاشنى توقتاندى:

— باشلارنى تاغ تېمەگەن بولسا، دىدى، تەنابوغلار بوڭا كۈنەرلەر ياخشى
سوز قۇلاقلارنى ئۆتمەسە، ئوزلەرى بىلەن بىرگە يەشەگەن دورت ئۇرۇنڭ قاتى
قامچىسىنا نىچك تۈزەرلەر؟!

بو قاتى سوز ئىدى. بونڭ «آستىدا ئەگەر ئىككى يۇرتنىڭ كىيىشىنە بوى سىماسالار،
الارغا قارشى دورت قەيىلەنڭ سۇنىگىسى تۇر» دىگەن مەنە بار ئىدى.

قەز كۈب ئىچلدى. توقتىنڭ ياخشىسى آسلىغان، قوداق ياسالغان ئىدى. ئىلنى
قانغا باتىراچاق، بىر ئىش دەن بۇلای قۇتۇلۇلارنى شادلان، ئەكەگەمەنى سوقىدىلاردا،
دەۋلەتلىك مول بولس، نى ئەيتىپ، ئىلچى قوناقلار سارىيى جەيىلەۋىنە، كىلىشوبولغانلىقى
ھەبەر ئىتەرگە يۈنەلدەلەر. بىرمجان آقساقال ئوز ئىلىنە قايتىپ كىتدى.

لاكىن آنڭ ئىشى بتمەگەن ئىدى ئەلى. أولنڭ بايى ئەمەدى، ئۆلكەن يەشلىلەرنى
جىيىپ سۇيەلەدى دە يامان چولدان آرسلانبايى چاقىرغا قوشدى.

— بوگۇن بو جەيىلەۋ قورقنىچ آستىدا ئىدى. ئىككى ياقنىڭ بىرى جاۋ بولپ كىلىپ
آولنى باسار، قىزنى ياڭادان آلب كىنەرگە عاۋعا چىعار دىي كۈتەلەر ئىدى.
ھەر ھەلگە قارشى ئىرلەر بىر قايا كىتمىچە باي يۇرتىدا ئىت آشاپ، قەز ئىچ
ئوزىدلار، بايتاق آنلارنى ئىيىدە تۇتالار ئىدى. قۇرغاق كۈلدىن آت چابار كۈرنگەچ
بىر آز تىنچلاندىلار. باي يىگە بىلەن بىر نىچە قارتنىڭ چاقىرىلو ھەبەرى بو تىنچلىقنى
ناعى آرتىردى. ئىشنىڭ كىلىشۈ بىلەن بتمەگەن ئۆمىدىنى زورايتتى. كىچە قىز ئۇرلاپ
قايتقان آنلارنى ياڭادان ئىيىرلەتەلەردە ئۇرۇنڭ ئىككى ئۆلكەن بىلەن آرسلانباي
يىگە بىرم ئەكەنڭ جەيىلەۋىنە يول تۇتەلەر.

آقساقال قوناقلارنى يامان شەتە بىلەن قارشى آلدى،

— بايلىغىڭ زور توگىل، ئۇرۇنڭ كىچىكە... ئوز چامائىڭنى ئۇنۇت، آھماق
آرسلاندى، آيغا سىكەرسىز... قارا آيىرلارغا سارمانلارغا قارشى عاۋعا چىعار، بو دالدا
كە بىلەن يەشەرگە ئويلاڭىز؟... دىي ئۇزاق تىرگەدى.

يىگەنڭ كىرى چىگىرگە ئىسەبى كۈرنى، مەگەر سوزىدە، يۇزىدە ەدەت بوينچا
بىر آز ئوزىن ەيىلى كۈرگەنلىك قۇسى بار ئىدى:

— بىزنى چاقىرۇۋىتىڭ نىچۈن ئىدى ئۆلكەن آتا؟ دىدى. قارت بىر آز قىزا تۇشدى:

— سىنى قامچىلار ئۇچۇن، قارتلار بىلەن كىكەش قىلو ئۇچۇن چاقىردىم!
تەنابوغلانڭ آرادا ئۆلكەن بىر سوز ئەيتىدى:

— قازاقنىڭ مەنزى، جۇلاسىن يېرىم ئەكە بىزدەن ياخشى بىلە دىيىپ ئىشانامىز، يىگىت ئۆزىنى تېڭ قىزنى ئورلاسا، اول كىرى قايتارلى تۇرغان ئىدى!

قىزغان قانلارغا بو بىر آز ئوت ئۈستەدى، آقساقال تاغى يامان سوكدى.

لاكىن قوناقلار ئىللەرنى ئىشلەيدىلەر، آلاز ئۆزلەرىنىڭ شەرىفىنى ساقلاۋ بىلەن بىرگە ساۋغا چىقارمىچا بىتەر ياعىندالار ئىدى.

قارت سۇيىلەپ يېرىدى. كىلىشونىڭ يوللارنى سۇيىلەدى. ئورلانغان قىزغا قالم سۇراۋى قازاق يۇرتىدا بىرىنچى ئىشتەن، دىيىپ بولاردا بىر آز غەجەپسىنىلەر. يېرىمجان چال تاغى بايىغى سوزى ئىتتى:

— قالم تولىمەسەڭىز، قارا آيىر بىلەن سارماننىڭ قامچىسىن آشارسىز!! تاغى بىر آز قىزىش - تالاش كىتۋى مۇمكىن ئىدى. آرسلانباي ئىشنى جېڭىل ئۇردى:

بىزگە قارىداش بولغان ئىككى ئۇرۇغنىڭ ئۆلكەنلەرى يىرگەن كىڭەشنى بۇزارغا آمالىمىز يوق، مېن سارسمباي يۇرتىدىن سارى آيىرغا كىرى قايتاچاق بارلىق قالمىنىڭ يارتىسىن قىزنىڭ ئانىسىغا تولۇرگە رىزامىن، دىدى. شونىڭ بىلەن كىلىش بولدى. تاناۋعانىڭ ئۆلكەنلەرى، - بىزنى زورتلاشكان قۇتقاردىڭىز دىيىپ آقساقالغا رەھمەت ئىيتىدىلەر. كىنەر آلدندىن يىگىت يېرىم ئەكە ئۇرۇغىنىڭ ھەممەسىن ئۆز جەيىلەۋىنە قوناققا - توپىغا چاقىردى.

— بوئۇلكەن شادلىقنى بەيرەم قىلىپ، ئوين، توى ياساپ ئۆتكۈرگە تلىمىز، بىرسى كۈنىگە بىزگە رەھىم ئىتەسىلەر، دىدى.

شول ئوق كۈندە تاناۋعالارنىڭ ئۆلكەنلەرىندىن ئىككى آدم ياخشى آتالارنى ئىيتىرلەپ، ياڭا كۇپىلەر، ياڭا قۇلاقچىلار كىيىپ، باي بىلەن بايىچەگە، توقالغا، ئىلنىڭ ئۆلكەنلەرىنىڭ آسىل بولەكلەر، آلتىن آقچىلار آلب، قىزاقۇم جەيىلەۋىنە قۇدالىق بىلەن كىتتىلەر.

شونىڭ بىلەن قارلماچ سۇلو ئۇچۇن كۈتەرلىگەن ساۋغا بىردەر جەدە باسلىغانغا ئىسە بىلەندى تىك يىگىت كىيىۋ قالىتاي غنا بوڭابويسونمادى، آغاسى سارى بايغا قاتى بىيىلەندى.

قىزنى ياڭادان سوغىش ئۆز يۇرتىما كىتەرەم، بولماسا، ئۆز ناموسىن ئۆزى ساقلى بىلمەگەن بوئىلىنى تاشلاپ كىتەم، دىيىپ تاۋىش قوزغاۋدان، نەرسەگەر ئىزىلەۋەندىن توقتالمايدى. بونىڭ بىلەن اول ئۆز ئۇرۇغىنى قاشىدا قەدرىن تاغى بىتەردى، آقساقاللارنىڭ، ئۆلكەنلەرنىڭ كىڭەشنى تۇتماغانغا، ئانى ئۆز آدمەلەرىدە شىتەلى باشلايدىلار. بوڭا قارشى ول سىمىزلىك بىلەن دورىقارلار آراسىدا ئۆزى ياقلاۋچىلار تاپىدى. ياڭىر باي آستىدىن ئوت يۇرىپ، بونىڭ آلتى يىللىق قالمىن تارتىپ آلىغاندا ئۆز بالاسى ياقلى بىلمەگەن قۇرۇغنىڭ ناموسى قايدا ئىكەن دىيىپ، قۇتقۇنى توقتاتمايدى. آزمباي قارت بوئىش ئۇچۇن جەيىلەۋەن جەيىلەۋگە چابىپ كۈب آت تىرەلەندى. مەگەر يورى تورغاچ اول ئۆزىدە قارا آيىرلارنىڭ ئۇستالى آرقاسىدا سارسمباي پارتىياسىنىڭ تۇزاعىنا كىلىپ ئەلەكەندى.

XLVIII

قىر ئۇرلانو غاوعاسى بىلەن بىر ئاز چىتىككە قالب تۇرغان پارتىيا تالاشى كىلىشونۇڭ ئىككىنچى كۈنىدە ئوك بۇتۇن كۇچى بىلەن مەيدانغا چىقدى، باشقا ھەممە ئىشنى بىر يانغا تاشلاپ دالانى بىر ئوزى قاپلاپ كەلدى.

ياڭغىر باي بىلەن ياقوب سايلار كۈنى ياقلاشقان ساين آقچانى چوب ئورنىغا توكدىلەر. ئۆلەشمىگەن مالنىڭ جىسابى ئۇنۇتۇلدى. بىر ئۆلۈك ئۆلۈكەن، بىر يېنى ئوز ياقلارىغا ئادار ئۇچۇن يېشەر باش قارا بېرگەن چاقلار بولدى. قۇدالق، يىل قۇدالق يوللار ئوڭغا — سولغا چەچىلدى. ئۆلۈكەنلەر ئۆلۈكەنلىق، يىلىك ئورنلار شۇندى كۆپ ۋەدە قىلدى، ئەگەر بارن ئوتەرگە تورى كېلىسە، بىر ئورنغا بېش يې قوبارغا كېرەك بولۇپ ئىدى.

قارشى ياق ئىچىدە ئىك كۆپ ۋەدە كۆرسەتۈپچىلەر قارا آيغۇر بولدى. بولار سارمانلارغا دوستلىقدان بېرگەن دورىقارا بىلەن نايمانلارغا دۇشمانلىق ئۇچۇن ياقۇبىنى جىگەرگە، بايتورە ئورنىغا سارمباينى بولس قىلورغا بۇتۇن كۇچلەرن مەيدانغا سالدۇلار، سايلار ئۇچ يىل ساين بىر بولغانغا، كېلىسى ۋاقتلاردا ئۆزلىرىنىڭ نىيەتلەرى يوق توڭل، مەگەر ھەزىر ياقۇبى جىمىر ئۇچۇن سارمبايدان ئوڭغان آدم تابىلار ئىدى.

كىلىنلەرن ئورتادىلار، ناموس ساقلى بىلەدىلەر دېگەن قۇتقى تامر جەيە ئالمايدى، سارى — باي ئىككى ئاراداعى كېلىشۈگە يېك شادلاندى، كېرى قايتقان قالمىقنى شول سايلار ئىشىدە توڭب بىرگە چامالادى. لايىن اولغا جىتمەيدى، باشدا ئون مۇ ئويلاغان بولسalar، بو ئوتىردان ئارتىدى، ئانك بىلەن گەنە توقالمايدى، سارمباي يېك زورسونارچى ئىدى، باشقا نەرسە بىلەن ئاداروغا چارا كۆرۈنمەگەچ ئېلىك ئۆلۈكەن آدەمى، دېرويسالغا ئۆزىنىڭ قەدرلى بۇركۇتى بىلەن ئىككى لاچىن بېردى. ئىككى ئورتاداعى ئوللارنىڭ قايرى باشقۇلارنى قىممەتلى مىنقىلار بولەك ئىتتى، بىرەينە قىلاوغا قايتىچ بېرگە دىپ ئوزى ياراتىپ مىنگەن ئارغامقلارنىڭ بىرەون ۋەدە قىلدى.

بو بولەك رېشۈەتلەرنىڭ ئىك كۆپ توڭلىگەن ھەم ئىك ئوڭىيلى رەۋشى ئارسلانباي بىلەن قارلەچىنىڭ تويىدا، يامان چول جەيەلەندە بولدى.

تويى زور قىلدۇلار. تېرە ياقنىڭ بۇتۇن قازاغى كېتىرگە تىرىشدىلار. سويلغان مالنىڭ، ئىچلىگەن قىزنىڭ ئېسەبى — سانى بولمايدى... ئات چاپدۇر، آدەم كۆرەشدر، ئەللەنى چاقلى بولەك ئۆلەشدىلەر. بو يول بىلەن بېرگە جاي تابىلماغانلارغا يگە.

بلەن قىزنىڭ سەلەمى دىيىپ، قۇدالىق بولەڭگى دىيىپ، آندىن، ياخشى آيىرىدىن، چاپاندىن كۆپ نەرسە تاراندىلار.

آيىرم ھەيلە بلەن آزمىباي قارىتىدا،

— دۇشمان پارتىيىسىدا بۇلسادا، يەشى ئۆلىگەن، كۆڭلى آق بىر آدم، عوى... كىلوون كۈتەن، دىيىپ بو تويغا چاقىرىلار ئىدى. اول سىزنىدى، لايىن كىلدى. آڭا زور خۇرمەت كۆرسەتدىلەر، بولەك يىردىلەر. قىزنى ئىچىپ، بىر آز ئىسرىپ كىچ، سارسىباي آزم ئىكەننى چىتىگە آلب سۇيىلەشدى:

— ساقلاڭ آغاردى، بايتورە بلەن ياقوبقا ئىت بولب غۇمۇرۇڭ ئوتىدى، شولاي قەبرىگە كىرگە تىلىگىمى سىن؟ دىدى.

قارت ھەيلەلى كۆزلەرى بلەن بايغا قارادى:

— تەلەمەسەم، نى قىلىم؟ باشىنى تاشقا بىرىمى؟

بونۇڭ بلەن ھەيلىكىسى تەلەكلەرنى آڭلاتىپ چىتىگە نەلەر ئىدى ئىنىدى. سارسىباي كۆزىدە يۇمىمىچا، ساناب قارىغا يۇز سوم آلتىن بىردى. جەلقىدىن ئۆزگە بارب سايلىرىنىڭ، تۇيەدەن، سىردەن ياخشى ئىنچى آلىرىنىڭ، دىدى. آڭا يىلىك ئورنىن آنت بلەن ۋەدە قىلدى.

سوز بىتتى.

آزم ئىكەن كىم بلەندىر تالاش چىعارغان بولدىدا، ئۆپكەلەپ تويدان كىتتى. ياقى كۆل جەيلىدەن ئۆرپ قايتىدى:

— يولدا، نەرسەدەندىر آتم ئۇركىدى، يىغىپ يىلەمنى ئايرىدىم، دىدى. بىر آز ئىگىرىش ياتىپ، ئولۇم جىتە، بوغاي. ئەۋلىيەلەردىن فاتىمە ئايىم دىيىپ، يۇز چاقىرىملىق شەھەر دەڭگى تاتار ئىشانىنا يۈنەلدى.

بونۇڭ بلەن قارشى ياق يىك زور ئۇتۇش ياسادى. ياقوب — ياكىر باي پارتىيىسىنىڭ سىرلەرنى آندىن آلب قالدىلار. كەڭە كۆيى مال، بولەك، نىنىدى اورىن يىرلىگەنلىگىن بىلدىلەر، تالاشنىڭ ئىچكى تىقى ئىنتىرىگەلەرنى ئۇستا يۇرتىگەن، اولۇڭ قانات رولىن اوينىغان بىر كوچىنى مەيداندىن يوغالتدىلار.

يامان چۆلدەگى توى بلەن، ئەلبەتتە، ئىش تەمەدى. ھەر ئىككى ياق يوقبار سەھەبلەر تاب، زور آش، قەز مەجلىسلىرى آت يارىلارنى ياسادىلار. سىلاۋنىڭ، بولەكنىڭ چىڭگى چاماسى يوغالدى. قايرەلەر بو تالاشنى ئۆزىگە كەسب قىلدىلار، ھەر ئىككى ياقنىڭ تىرىمەسىدە ئۆتۈپ ئىت آشادى، قەز ئىچدى، آچىقدان آچىق ساتىۋالاش، قول سوغىش، رىشۋەت آلدىلار. ئۇرۇغلارنىڭ دورىسى بىر، ئىككى آڭا قارشى ياقدا ئىق

كورنسلەردە، قارشى ياققا چىچى كىتمەس ئۈچۈن بولارنى دا سىلارغا، بولەكلەرگە كىرەك ئىدى. ئەمما ئىككى ئورتاداعىلارغا ئىشانچ يىك آز ئىدى. بولاردا آوماقايلىق كۈچلى ئىدى. بىرەسى كىچەك سارسمايىنى ماقئاسا، بۇگۇن نايمانلار ياعىنا چىچادا،

— بۇرنى جانلارنىڭ سۇلتانلارنىڭ بالاسى، چىنگىزنىڭ نەسلى، آق سۇيەك ياقوب بار چاغندا، مېنىم كىك جلقى كۈتۈپ ئۈسكەن قارا قازاق ئىتباى اوغلى سارسمبايعا شار سالىرغا مېن ئىسەرمى؟ دىب آچقان آچق سۇيەك يۇرى باشلى ئىدى. ئىككىنچى بىرلەرى بىر مەجلىسدە ياقوبنى ماقئاسا، ئىككىنچى جىيىلىشدا بۇتۇنلەي باشقانى سۇيى، — جان نەسلى، آق سۇيەك دىب بايتۈرلەرنى كۈپ يىللار سايلادىق، مەگەر بۇ ئەدەملەر ئۆز دەۋلەتلەرنى آرتىردىلار، قازاقنىڭ جەيلىۋەن قوئالغا، ھەزىنەگە آلب يېرىدىلەر، يۇرتنى تالاب، آق پادىشاغا قۇل ئىتىدىلەر... سارسمباى ئۆز ئەدەمىمىز، سابىر، آق كوڭل بىر قازاق... دىب سوزنى بۇرالار ئىدى.

بۇندىلار كۈپ بولغانغا، فايدا تىشلسە، شۇندا آلتىن، بىلەن مال بىلەن ياماي سالىرغا، بۇنىڭ ئۈچۈن، يوقىنى، آشاۋ ئچونى تاشلاپ، جەيلىۋەن جەيلىۋەگە چابارغا، فرونىنىڭ قاي ساقى يۇمشارسا، شۇندا ياڭا قوۋەتلەر جىيەرىگە كىرەك بولا ئىدى. سايلان مېنوتى كىلىپ جىتەكەنگىچە دالا مەنە شۇندى شاۋ شولار، غاۋغا تالاشلار ئچىندە توقئاسىز قاينادى. ھىچ بىر مەجلىس، ھىچ بىر جىيىلىش بولاردان باشقا ئۆتمەدى.

XLIX

قۇياش كۆرنەمدى. ئىرتەدەن ئۈك آۋر، قاراسو بۇلۇتلار دالانىڭ ئۈستۈن قاپلاپ آلدىلار. جىل قوزغالدى، ئۇزۇك — ئۇزۇك قاتى يانغىر ياۋوب ئوتى. دۇنيا يەمسىز، ھاۋا جوۋوش سالقىن، ساحرا كوڭلىز ئىدى. بۇگۇن سايلان بولا.

بوڭا قاراماسدان يىلغىز، كۈلىز تىگىز يالاننىڭ اورتاسىدا اوتىرغان آق، كىرپىچ ئۆينىڭ بۇتۇن تىرە ياعى مەھشەر كىك خالق بىلەن تولغان ئىدى.

ئېلىنىڭ ئۆلكەلىرى، آولنايلار، بايلار، يىلەر، آق ساقاللىر ئەنە شول تەبىئەت، كىيىن، آقبورلى، ئۈچ كەنە تەرەزەلى ئۆينىڭ ئچىنە تىزلاپ كىر اوتىرغانلار، تىشا ھەر ئىككى ياقنىڭ آدەملىرى، شول چاقلى قان قايناتقان بىر تالاشنىڭ آخىر كۆرىگە جىيىلغانلار. ئىيەرلى آتلارنىڭ ئىسەبى يوق. ئىككى آت جىگۈلى ترانتاسلار، دوغاسىز دىشلار، ئىككى تەگمەچلى آربالار، بەيلىۋى تۈيەلەر، بولار تىرەسىندە شاۋلاش يۇرىگەن، كۆيىلى، قۇلاقچىلى قازاقلار، يەشلىر، قارنلار، اورماللى خاتىنلار نى در كۈتۈپ، سابىرسىزلىق بىلەن

شاۋلاشلار. بىر چىندە ئۆزىنىڭ آق دۈلبەر تۈيمىسىگە مىنگەن ھەلدە سارسىمباينىڭ بايىمىچەسى
الەن چەچ كۆرىدە، ئىككىنچى ياقدا قىممەتلى ئىككىنچى قارغا قارنى يانا تۇشۇپ ئوتۇرغان دانا
بىكە رۇقىيە كەم بىلەندىر سۇيىلەش تۇرا... يەشل تاسمالى، سارى تۈيمەلى قارا شىنىلەن
كىيىپ، يەشل چىتلى فوراز كەسەن بىر ياققا سالىپ، قىلچەدىن، رىۋالۋىردان زور مىيىقلى،
قۇرغان ساقاللى ئىستراۋنىڭ ھاحول كراپچىنىكو بىك زور ۋاقار بىلەن تەرتىپ ساقلاپ يۇرى...

جەمەتەندىڭ شاۋ شىۋى ئىچىدە كەم جىڭىر، قايسى ياق كۆپ ئالدىدىن سۆزىش
ئىشتە، آرا تېرە تالاشىدا ئالار. لېكىن ئىشنىڭ چاماسى ياقى كۆل جەيىلەۋى قايىدا سىنا
بارماسا كىرەك. نايمانلار بىلەن دورىقارلارنىڭ يۈزلىرىدە، سۆزلىرىدە نىندىدىر بىر شۈبھە
سىزلىگەن كېك، ئەمما قىزىقۇرت، قارا آيىر، سارمان، تانا بوغالار ئىسە كۆكرەكلىرى
كىيىپ يىرپ، تاۋشنى كۆتۈرۈپ سۇيىلەپ. آرادا جىلچىچى آتا يونس قارتدا كۆرۈپ.
اول توققۇسۇز سۇيى، ئۇيۇم — ئۇيۇم تۇرغان جەمەتەندىڭ ئىلى بىرىسىدە، ئەلى ئىككىنچىسىدە
بارا. بىر يېردە سارسىمباينى ماقتاب، ياقوبنى چەنچە، دۇشمانلارنى اوين سۆز بىلەن شاپارتا:
كۆرمەگەنگىنى كۆرۈرسىز، سىمىز نايمانلار، دى. ھانلار، آغاى سولتانلار بالاسىنىڭ
ياخشى نەسل تولىپارن قازاقنىڭ جاي يورتاى بايچۇبار بۇگۇن ئۆزى كىلە چەك،
دى. ئەنك بۇ سۆزى تىز تارالا، قارا بۇلۇتداى قاپلان، دولقۇن كېك شاۋلاپ تۇرغان
كىيىم مەيداندا ئۆزىدىن ئۆزى يۇرى باشلى. قارشى تاۋشلان، قانلار قارا...

شول ۋاقىت كىرپىچ ئۆينىڭ ئىشىكى آچلا، ئاندان ئۈستىدە كۆپى كېگەن، باشى ياللانچ
جىتو چەچلى قازاق يىگىتى يۇگۇرۇپ چەدا، شۇندا تۇرغان آتقا سىكۇرۇپ مەن،
ئىيىدەرگە آيات ئورە باسا، قولن ئۆزىغا قويۇپ، بۇتۇن مەيدانغا قاتى، آچقۇ، ساناولى
تاۋش بىلەن قىچقۇرۇپ يىيىدەر:

قازاق يۇرتى ئۇچۇن زور سۈيىچ بولدى. ئىلنىڭ تەلەگەنى تابلدى: سارسىمباي
ئون دورى شار آرتقۇلدى!! ياقوب جىڭىلدى!!

مەيدان گۇز كىلە. قۇت ئۇچقۇچ شاۋ شو كۆتەرىلە. جەيەۋىلەر، ئاتلىلار،
بىر بىر تاپتاپ ئوبراۋىلىنىپ تەرەزەسىدە، ئىشىگىدە تەزىلەپ قاپلانلار، ئىستراۋنىڭ
كراپچىنىكو بونت چەراسىز، يىزا برازىيا دىپ ھالقىنى قوۋارغا، تەرتىپ ئورناشدرىغا
آزابلان، ئرتدان كىلگەن دولقۇن بىلەن ئانى يىب، آيات ئاستىدا ئىزىپ ئوتەلەر. ئاربالار
تۈيەلەر، تراتاسلار ئورنلارندىن قۇزغاللار، ئەلەگشەلەر، كۈچلەر ئۆزىغا قىچقىرىپ،
قامچىلاش ئالار.

بىر نىچە مىنۇت ئوتە، ئىچىدەن چال ساقاللى، يالتىر پاگونلى، قىلچى رەسىمى
كىيىمە ناچالنىڭ كىلپ چەا، ئەنك يۇزىدە آچۇ تۇسى بار، ئىرنەلەرى درلىلەر.

ياڭىر باي بىلەن ياقوب آڭا نىدىر ئەيتەلەر، بولاردا قارا كۆيگەنلەر. اول آرادا قالن سىمىز گەودەسى، تۇتاش موينىلى، تار ئىيەكلى، كىڭ ماڭغايلى شاد، كۈلەچ يۇزى بىلەن سارسىماي ئىشكە كورىنە. چىلچى آتا بىلەن چەچلى يىگىت شاولارغا تۇتۇنلار، جەمەتەنك كۈبى بوڭا قوشلا، قىچىر. كۈلۈب، تاوشلان، آنىڭ تىرەسىنە جىيىللار. بۇتۇن مەيدان قوزغالا، دولقۇنلار بىر بىر ئاۋدارالار. شول شاۋ شو ئىچىدە ئىيەرلى آنلار، ترانتاسلار، تۈيەلەر دالاعا چەچىلەر، جەيىلەرگە تارالار.

L

قش ئورتاسى جىتتى. كىڭ دالا تىرەن قار آستىدا قالدى. سىمىز چىلچىلار ئوينا قىلاب يۇرگەن جەيىلەلەردە، خەزىر ئىندى كوز آچقىسىز قاتى بوران بىلەن يامان جىل آزعرا، آچ بورىلەر، كۈننىڭ زەھەر سوۋىغا تۈزە آلمىچا، كىچى مالغا بارونى ئىسەبەب، شول قارلى داۋل ئىچىدە قاراڭغى تۇنلارنى كۈتۈپ، تىلەرن شىرداىب، يۇرىلەر.

قازاقلار كۈبەن ئىندى آق تىرەلەرنى تۈيەب، يەشل ساھرا بىلەن ئىسەنلەشەلەر، يارتىلى يىر آستىدا كىرگەن جىمىك بالچق قىشلارنى قايىدىلار. خەزىر آلار، تار، پىچىراق، جوۋش قەبرى زىنداندىن ياقى دۇنياغا چىغونى خىيال قىل ياتقان آدم كىم، ياڭدان ياز كىلەب، كول بويلارى يەشەروون، تاغى يىنە بەيەب، آت ئويناىب، كىڭ دالادا كىيىز ئۇيلەر قۇرونى ئۆمىد ئىتەب، تىز زىمەنلەشەلەردە كۈن كىچەرلەر. جىتەرلىك رىزق بولماغانغا، مالنىڭ كوب غۇمۇرى يالاندا، قار آستىدىن ئولەن تىبب ئوتە. يىك آرتق قاتى بوران كۈنلەردە كىنە بولار تىبىنودەن قىشلونىڭ تار، تىز ئىشلارنى قايىب سىنلار.

قار تۇشۇپ، بىر آز ۋاقىت ئۆتكەچ، كىنەت كۈنلەر جىلدى داۋر كىچەدە ياڭىر جاۋاب، كىتتى. ئىرتەن ياڭدان قاتى، آياز سوۋقلار، باشلاندى. بۇتۇن دالا ئۇستى سو سىبىب قاتىرغان كىك بۇزلاىب يالتىرادى، يىر ئۇستىدە كى ئولەن جوۋش قار بىلەن سىلان تۈگدى، بونىڭ بىلەن ئىلگە جۇت كىلدى، تىبب آشارغا مۇمكىن بولماغانغا، مالنىڭ يىك كۈبى ھەلەك بولدى... آناردان قۇتۇلۇپ، بىر آز ئوتۇگە تۇتاشدان بىر نىچە كۈن قار يادى. يامان سالقن بورانلار ئويناىرغا تۇتۇندى، دۇنيانى كوب كورگەن قارتلار: بويل چىلچىلى، قىشنىڭ يامان كىلوۋى شۇنداق، عوى، دىبب قوينىڭ، يەش مالنىڭ ئىسەن چىغوى تورىدا زور ئۆمىدىنلىك ئىچىدە قالىدلار.

قشقى چىللەنك شۇندى قاتى بورانلى، سالقن جىللى قاراڭغى تۇنلەرنىڭ بىرى ئىدى.

دالانىڭ قار باسقان يوللارنىدىن جەيەۋلەپ كېلىپ، زور بويلى، ناچار كىيىملى بىر قازاق يىڭى، سارسىمبى قىشلاۋىدىكى بىر يۇرتنىڭ قابىقىسىغا تۇتالدى، جاۋاب بولمىدى. تەرەزە شاقلىداتتى ھامان تاۋىش چىقىمىدى. يولچى،

— آدەمى يۇقلاغان بولسا، ئىلەرى ئۇرۇرگە كىرەك ئىدى، دىيىپ بالچىق قۇيما. ئاشاسىدىن ئىشك آلدىنا سىڭىردى. بۇندا آدەم آياغى باسماغان، سوقماق سالماغان تىرەن قاردان باشقا نەرسە يوق ئىدى. تۇن ياعىندا كىيىك، تەبەنەك، توبە قىقىسىر بالچىق آزارلار قار ئىچىدىن، آۋغان قابىقلار بىلەن چاقىنا كۆرۈنپ ئوتتۇرالا. يىگىت بىر آزار ئېدىراپ قالدى.

اول باينىڭ يىر آۋدارماق بىلە، ئانك جەي كۇنى ئوك كىتەن دە ئىشتەن ئىدى. لايىن يىت بايىچە آلتىن چىچ بىلەن توقالنى سۇرمەيدىلەر، مالنى آلمادىلار. بۇلار قايدا بولۇر؟ يولچى ياڭدان تىش ياققا تۇشىدى دە قىشلاۋ بويلاپ ياق ياعىنا قارانا. قارانا كىتىدى. آرادا زور تەرەزەلى، توبەسى قىيىقلى، ئوزى آغاچدان سالماق ئۇي تىك شول سارسىمبىنى ئىدى. بۇ باشقا ئۇيەرنىڭ بارسىدا بالچىقدان ئىشلەنگەن ياكى بۇتۇنلەي يىرنى قازىپ ياسالغان، يىك كىچىك بىر ئىككى قارىندىق تەرەزەلى، توبەلەرى تىگىز، ئۆزلەرنى قاردان چاقىنا باشلار كۆرۈنپ تۇرغان قىرغاق زىمەنەتكەلەر، جىمىرك آلاچقلار ئىدى.

مالغا ئىرىكنىك ئۇچۇن جەي كۇنى بولۇپ، سىڭىزەر، ئونار عائىلە بىر آۋل بولۇپ يۇرسەلەردە، جەي كۇنى آيرىم يۇرىگەن يۇرتلارنىڭ بايتاغىنىڭ قىشلاۋلارى بىرگە ئىدى. بۇندا بارلىقى ئوتتۇرلاپ ئۇي بار ئىدى.

يولچى آۋل ئۇستىدىن بىر مەرتەبە كۆز يۇرتىدى دە، تەرەزەسىدىن كىچىكەنگە ئوت ياقىسى كۆرۈنگەن بىر يۇرتقا باردى. زور ئوسال ئىت آنى ھاۋلاپ قارشى آلدى. بىرسى بالچىق ئۇيىگەن تىرەپ، بىرسى آيرىم سالماق تەبەنەك، كىيىك، بالچىق آزارلاردا آتالارنىڭ آشۇ، سىيىرلارنىڭ آقارغىنا كۈشەۋى ئىشتىلدى. بۇلار يىگىتكە جان بىردىلەر، مالنىڭ بىر آزى يۇرتدا آسراالغان كۆرسەتەلەر. آڭا ھەر نەرسەدەن يىگىرەك آتالارنىڭ ئۇيەلەڭگى كىرەك ئىدى. تىشان قار باسا باشلاغان كىچىكە ئىشكىنى شاقلىداتتى. ئىچىدىن تاۋىش كىلدى. كىرگە قوشىدىلارمى، يوقى، آيرىمى، سوز تىلەماس كىرى ئىشكىنى مەشەقەت بىلەن آچىدى، قاراڭغى چۇلاندان آينا سۇرىنە، بۇگەلە سىلا ئۇيىگە كىردى. آندا يارىم قاراڭغى، تىك ئوچاقدا پىسقىلاپ يانماق تىزەككە بىر آزار ياقىرتا ئىدى.

ئۇ ئىككىگە بولمىغان. ئىشكىدەن آياتىڭلارغا بىرىنچى بولمىگەن كىرىم. ئانكى ئىككىمىز ئىدەندە ئاشالغان، پىچاق سالام، پىچىن توشەتلى. بولار ئۇستىدە ياكى توغان بىر نىچە بۇزا، ئۇنلاپ بەرەن ياتا، بولار ئاۋر، چۇچى ئىس تاراتقانلار. بو بولمىگەن ئوت، ئىچكى ياقىغا ئىلىم دىگەندە، يىك زور، تەبەنەك مىچ. ئاندىن ئوتىكەچ، تور بولمىگە چىكسۇ. ئانكى بۇتۇن يىرى دىيەرلىك آغاچ سەكى بىلەن قاپلانغان. سەكىنىڭ ئۇستىدە كىيىز جەيلىگەن ئىستىنا بويىنا ساندۇقلار، يورغانلار، مىندەرلەر تىزلىگەن. ئۇنىڭ ئىستىنلارنى قارا قىزىلت بالىچى بىلەن سالىسادا، آخىرى كۆپىدىنكى ئىش، ئىندى بوى بوى بولب يارغانلار. ئىستىنانىڭ سول يەنىنا بىر نىچە آغاچ قادالغان، بولاردا قامتلار، يۇگەنلەر، ئىيەرلەر ئىللى تۇرا.

يىگىت تىشقى ئىشكىنى آچىپ، آلداعى بولمىگەن كىرىم بىلەن سەلەم بىردى. توردە سەكى ئۇستىدە، ئىندى ياتارغا ئىزلىگەن، سىرەك آقساقاللى، چۇبار كۆپىلى، ياعىندا چىتلىكى ئۆلكەن قارت ئوترا ئىدى. سەلەمەن ئالدى، قوناقىغا شاد بولغانلىق تاۋشى بىلەن،

— يول بولسۇن، بالام، توردەن ئۆز، دىدى.

مۇسافىر بارب كورشىدى، نى قىلىپ يۇرگەن ئىدى.

مىچ ياندا، سالقۇن ئۆيىنى يۇقى آلداندىن ئىزلىگەن دىيىپ، ياعىن ئۇرۇپ ئازابلانغان كىلىنچىك بار ئىدى، يىگىت آڭا،

— ئامانمۇ سۇ؟ دىدى، كىلىن باشى كۆتەرمەدى، ئاقىن تاۋش بىلەن جاۋاب قايتاردى؛

شۇ كۆر!!

بو - يۇرت آقساقاللىقى، توردە قارت - بىرىمجان ئەكە ئىدى.

يىگىت بىش آيدان يىرلى قىچىپ يۇرۇپ، مىنىپ كىتەرگەن ئات سۇراۋ ئۇچۇن كىلىگەن ئىدى. لايىن بونى ئەلەتتە كىرە - كىرەك ئەتتە سالارغا يارامى ئىدى.

قاتى سۇوقدا توكىپ كىلىگەن مۇسافىرنى شول كۆيىنچە يۇقلاتارغا مۇمكىنمۇ؟

واقت سۇك بولسادا، كىلىن قۇيىدان سو كىتەرب، ساماور قويدى، شورلىكەن قايماق، باۋرساق ئالدى. چىنپاقلار چىقاردى.

تىدا آخىرى جىل - بوران كۆچەيدەر، بىرگە قاتلى تەرەزەدەن، مۇرجادان ئانكى ئاداشتىرغان جىن بالاسى كىك جىلاب - جىلاب ئازىداۋى ئۆيگەدە ئىشتە ئىدى... شۇڭا قۇلاق سالىپ، چەينى ئاقىنلاپ ئىچىپ قوناق بىلەن جوجا ئۇزۇن - ئۇزۇن ئەڭگەمەگە كىتىدىلەر.

يىگىتنىڭ بىرىنچى سوزى سارسىمباي توردە ئىدى.

قارت تىرەن بىر سولادى،

— پارتىيا تالاشى دېگەن اول پىچىرانغا آياعمىنى عۇمۇرمىدە بىر باسقان ئىدىم...
جېڭىدە چىققان ئىدىم، مەگەر آخىرى يامان بولسۇن قالدى، دېدى. بېشىم آي
بويىنچا، ئەدەمدەن، پاليتىسەدەن يەشىرىپ، دۇنيانىڭ حالى بىلى يۈرىگەن مۇساڧىر يىگىتكە
واقىيىلارنى بىر بىر ساناب بېرىدى. يىگىت بولاردىن شاشا قالدى.

ھەللەر چىندان دا كۈتۈلمەگەنچە رەك ئىدى.

قارا آيەرلار، سارمان، تانا بوعا، قىزىقۇرتلار بىرلەشسە، دۇشمەننى سايلاۋدا
جېڭىدىلەر. مەگەر بونۇڭ بىلەن ئىش بىتمەگەن ئىدى ئەللى. بولسۇن بى بولسۇن
سايلىغان سارسمايىنى ئورس تورە ناچالنىك نۇڭ يىگىتتە كىرەك ئىدى. آق پادىشا
قارشى آدمىلەر بىلەن كۆپ قاتناش بار، شۇندى سوزلەرنى ئىشتە دېيە، بوندا توتقاراق
چىقىدى. اول آرادا قارلەچ سۇلۇنۇڭ ئىلىكىگى كىيەۋى قاتناي ئۆزىنىڭ ئىلى بىلەن، آعاسى
بىلەن زور تالاش قوبتاردى، آخىردىن:

ئۆز بالاسىنىڭ ناموسى ياقلى بىلمەگەن قارا آيەر يۇرتىدا مېن عۇمۇر ئىتە آلام
دېيە، مالنى سود بىلەن بۇلدۇر، ئۆز باشىنا آيرىلدى دا، اولنى تاشلايدى. ياڭىر باي
بوڭا كىلىپ قاتناشدى، يىگىتكە ئۆز نەسلىدەن بىر قىز تاپىدى، توي ياساپ، قارا
آيەرلەر قەدرى بىلمەگەن آسلى يىگىتلەر، دورىقارادا خۇرمەت تاپارلار، دېيە، دۇنيا
شاۋلاتىپ، قاتلىنى ئۆز اولىنا آلدى.

مەنە شول يىگىت سارسمايى بىلەن آرسلاڭباي ئۈستىنە زور قىتە قوزغاتىدى. ياڭىر
باي آرقىلى ياخشى بىر آدۇلكاتنى تاپىپ كەلەز بېرىدۇ. باشلىچا غەيب شول ئىدى:
سارسمايى بىرگە قۇدا زامانىدا زور مەجلىسدە ئىتەيدى: مېن بولسۇن بى بولر
تورە بولر ئۇچۇن قىزىغانم يوق، مەگەر آق پادىشا قازاق دالاسى تالى، جەيلەۋنى قوقالغا بېرە،
بىزنى كىيىگەن قۇمغا قوبۇب آچ ئۆتمەك بولا، مېن مەنە شوڭا قارشى تۇرماق
ئۇچۇن سايلىنام، دېدى.

بوڭا:

بىر سارسمايىنىڭ اول سوزى ئىشتەك دېيە، قىزىق قازاق ئىتەيدى.
بولارغا قارشى:

بو ئاتلار بارى دا يالغان... اول آنتىچىلار سارسمايى بىلەن فەلەن مەجلىسدە يوقلار
ئىدى، فەلەننى بازاردا، فەلەننى آورو، فەلەننى تويىدا ئىدى، دېيىپ يىك كۆپ قازاقلار
سارسمايى ياعىندان ئىتە بېرىدىلەر. بو سۇڭىسى آنتىچىلارنىڭ آنتلارى يالغان، آلار
سارماندان مال آلدى دېيىپ ئۇچىچى، دورىنچى آنتلار قوشىپ، شۇندى زور شاۋ شو،
عاۋغا قوزعالدى، كى ئىلىكى تالاشلار بارى دا كىچىكە بولسۇن قالدى.

مەگەر آخىرىدا قالتاي ارقىلى ياقوب-ياڭغى باي ھارتىيالىسى چىڭدى. سارسىمباينى بولسلىق بىي قىلىپ، ئاچالنىڭ بىكەمەدى، آق پادىشاھقا قارشى دالادا تىنچسىزلىق تودىرلا، دىيىپ ئېلىنىڭ ئۆلكىلەرنىڭ دەۋرىنى بىر ئۆزىدە ئۆزگەرتىپ، بولار ئىچىدە سارسىمباينى بىلەن آرسىلانىباي دا كۆردى. بىردە نىمىز كەندىدات ياقوب ئىدى، ئۇل مەرحۇم ئابۇسى بايتۇرە ئورنىغا ئىل آغاسى — بولسلىق بىي بولۇپ ئىشنى قولغا ئالدى دا دۇشمەنلەرنى ئېزىپ باشلايدى. ئەلى ياڭا قوشىلغان ئىدى، آرسىلانىباي سۇرگۈنىگە يېبەرلىگەچ، قارلەسچ سۇلۇنىڭ بۇ ئىلدە تۇرۇرغا يۈرەگى چىتمەدى، مەن سىندەن قالمىم دېدى، ھەللىرىنى يىراققان كۆلى تۇرغان ئالتىن چەچ بايىچەدە بۇندا ئىرسىز قالغاندا سىز ئايىمانلار كۈن بىر مەيدە چەك كۆردى. جەلپىچى آتا بىلەن ئۆزى بازار يۈرۈپ، مالنىڭ ھەممەسىنى ساتىدىدا، قۇتالنى، گۈلچە چەككىنى ئالب، قارلەسچ سۇلۇ بىلەن بىرگە ئېرى، كىيەۋى آرتىدىن كېلىدۇ.

بۇ ئىككى فامىلىيە ئىلگەن ئۆك دالادا زور سەۋدە يۈرتكەلەگەن آدمەلەر ئىدى، بۇرۇنقىلار كىشى ئېلىدە سۇلتان بولغانىچى، ئۆز ئېلىگە ئۇلتان بول، دېسەلەردە، ئىشلىك، ئانامىز سارى آرقاننىڭ كىڭ دالاسى بىزنى ئوڭى قىلدى، دىيىپ بۇتۇنلەي قالاغا كۆچىدىلەر. سارسىمباينىڭ سۇرۇلۇۋىدەن بىرىنچە كۈن ئۆتكەچ، ياڭغى باينىڭ ياڭا دوستى قالتايىنى ئۆتۈپ گەۋدەسىنى كۆلگە تاشلايدىلار. تانا بۇغاننىڭ بىر يىڭى بىلەن يالچى جۇلقىباي بۇ ئىشە شۇبھەگە ئالدىلار. دەۋرى قازاق قۇرۇڭ تۇتۇپ ئانت ئېتىدۇ:

جۇلقىباي بىزنى بۇ ئىشكە قاتناشقا چاقىرىغان ئىدى، رىزا بولماقتى. دېدىلەر. تانا بۇغا يىڭى شول كۈندە قولغا ئالدى، بۇغا ۋالان ب قالاغا زىندانغا ئۇزاتلىدى، جۇلقىباي ئىسە ئالى ئىستراژنىكلار بىلەن پرىستۇفنىڭ ئوزۇن تۇتار ئۇچۇن كېلىۋىن سىزنى دەۋرى بىلەن ئۆزىنىڭ ئۆزى، دالغا چايدى. شۇنداقى بىر يىشۇرۇپ يۈردى. ئۇل دالادان قاچماقچى، ئۆزى تانىماغان چىت بىر يىرگە كېتىپ، قۇتالغا ياكى زابۇدغا ياللانۇ ئۆزى بىلەن يەشى ئىدى.

باشقىلارنىڭ دا يازمىلارنى بۇتالىپ بىتكەن. ئۆزى قارىتىڭ سىرى ئاچىلغان. دۇشمەنغا سائىلۇۋى بىلىنگەن. بۇڭا ئاچۇدان ياقوب ئانى قىنانىپ، ماللارنى چىتەككە قۇدرغان. ھەزىر ئۇل قىلدىن شاشقان، دى، قولىغا دۇمبىرا تۇتۇپ، ئۆيىدەن ئۆيگە كۆيۈلۈپ يۈرى ئېكەن، جىرلاغانى ھامان:

— مال بىر دېدىم، باق بىر دېدىم... بىر بېرىدۇڭ، جۇت ئالدى، تاغى بېرىدۇڭ، ياقوب ئالدى... ئىندى مېنى قايا قويماڭ، ياساغان ئىدىم!! دېگەن كېك مال — بەخت تۇرىداغا بولما، دى.

سىمىز نايمانلارغا قارشى ياقدا ھەزر قارا آيغۇرلارنىڭ باشلىقى سارى باي بىك قانى تالاش ئالب بارا. ياقوب — يا ئىگر باينىڭ بارلىق دۇشمانلارى شۇنىڭ يانىغا ئۇيۇشالار. بو واقىئالارنى سۇيەلەپ بىتكىچ، قارت بۇتۇن ساحرادا يالغىزى قالغان آدم تاوشى بىلەن قايعىر قويدى،

— دۇنياسىدىن كۆڭلۈم سۈيۈندى... تشدان بىر آياق تاوشى ئىشتىلەپ، ئەجەلەم كىلەدر يارقتى دىگەن ئۆمىد بىلەن كۆتۈم... مەگەر آندىن سىنىڭ كىك قايعۇلى بىر آدم كىلە كىرە، دىدى. بىردەن ئوغلىنىڭ كۆيۈمەن توگىل وفاقى قارتنى تاغى نىغراق وانقانغا ئۇچى، — كۆڭلۈڭ ئىشەنە ياڭلىقلاقلار بولسا كىرەك، مېنىم كىكلىرىنى قالدۇر تولىغانلى يەش جابلارنى ئالار، دى.

تشدا جىل توقنادى، تەرەزەدەن كۆڭلۈڭ كىچىكە بىر كىسەگى كۆرۈندى — آندا بۇلۇتلار تارالغان، يۇلدۇزلار يالترىلار ئىدى. تىمىر قازىقنىڭ ئورنى ئاڭنىڭ ياقنا يۈۈن كۆرسەتە ئىدى.

مۇسافىردا ئاشىغا تەگەنلىك سىزلىدى، آڭا قىشلاقلار ئويانە، يولدا ھالق يۇرى باشلاغانغا، بىر آز يىر كىتە، قالو تىيىشلى ئىدى. قارتقا بونى ئەيتىپ، ئۆزىنىڭ بۇمۇشنىڭ ئاڭلىدى.

— كىڭ دالادا ئۆزىنە بىر ئورن تاپى قاڭغىر يۇرگەن بەختىز بىر ياتاقچى آدم بولۇپ قالدىم... مەگەر بو دۇنيانىڭ بىر جايى ئىلەنمەسى، مېڭادا قۇياش قارامسى دىگەن ئۆمۈت يوق ئىمەس... غۇمۇر بولسا، بىر ياخشىلىق بىلەن قايتارمەن، سىن بىر ئىكە، چامادان كىلسە، مېڭا مېڭا قاچارغا بىر آت يېرسەڭ ئىدى!! باشقا بىرەگە كۆرۈرگە كۆڭلۈم ياتى تۇرا، دىدى.

قارت ھەللى تىز آڭلاپ آلدى، بىر سوزىز بىرگە بولدى. يىگىتكە جاۋاب قايتارو ئورنىغا، شۇندا بىر ياقىغا سۇيەلە يىرە، يارم يۇقلاپ ئوتىغان كىلەنچە كىكە دەشدى: — قولنىچام، سارى كۆنلى ئىيەر بىلەن قىسقا قامچىنى، بىر قايش جۈگەننى ئالبىرسە ئىچى؟ ئۆزى ئورنىدىن قوزغالدى، قاپشاپ كىيىملەرنى تاپدى، ئۆستىنە تىرى ئىچلى كۆپسەن ئىككى ياقىغا سالغان قۇلاقچىنى كىدى، آياغىغا كىيىز ئىچلى، ئۇزۇن قونچىلى زور ئىتەكنى تارتىدى دا:

— يۇر بالام، يولچىنىڭ يولدا بولغانى ياخشى دىي، يىگىتكە جىتە كەلەنە يىرە، يۇرتقا چىقىدى، بوران بۇتۇنلدى توقىغان، يىراق كۆك يۇزىدە يۇلدۇزلار يانالار. كىڭ دالانىڭ يالتر قارا دىگەن قارشى سالقن بىلەن يىلمايالار. آياز ھاۋا ئوتە سووق، آياق ئاستىدا قار شىقىرداب تۇرا.

ھوجا قولنداعى جۇگەننى قوناققا بېردى، باقنداعى آزارغا كورسەتدى:
— شوندا دورت آت بولر، قارا ياللى قۇلانى تۇتۇب آل، ديدى. قوناق كورسەتلىگەن
يىرگە كىر كىتدى.

آزىردان جلقىلارنىڭ دا قورقۇپ بىر ياققا تاباقوزعالو تاوشى ئىشتىدى. بىرى قاتى پىشقىردى،
ئىنىدىر باغاناغا بىرلدى، بىر آزدان يىگىت بىلەن بىر آت كىلىپ چەتتى.

بو — قىشقى تىندە بىر آت يىغىپ، جۇنلەرى سالنا تۇشكەن ئۇزىچا يۇمىرى بويلى قالن بۇتلى
نېچكە گەدەلى، زور قارا ياللى، قارا سىرتلى، يارا قاشقالى، قۇلا توسلى بىر آيىر ئىدى.

چىت آدەمنىڭ جىدى تۇن ئورتاسىدا كىر تۇتۇۋى آنى بىر آت بۇرچۇغان.
— قاراق تۈگىلى ئىكەن؟ دىپ شۇبھەگە قالدۇرغان ئىدى، لايىن ھوجاسىن كورگەچ
تىنچلاندى. آرقاسىنى بىر سالىپ، آيل، تارتۇعادا ەجەپسىنەدى.

تېپىندە قونغان جلقى كۇتۇوندە بىرەر ھال باردى، يەيسە قشالوغا بورى كىلىگەندە
شۇنى قوارغا چىقاردى، دىپ ئۇيلىدى.

يات كىشىنىڭ آسەچ مەگەر، يىك بولدىلى قىلانوى آنىڭ بو ئۇيلىرى تاعى كۇچەيتىدى.
كوك يوزى بولۇتلاردان بۇتلىنى سافلانغان ئىدى ئىنىدى، بىراق دا تاڭ سىزلا باشلادى،
اول ئاقسل نور بولب تېرە ياققا جەپىلە، آنىڭ آرتىدان قىزىلت ئوت تۇسە كىر بارا ئىدى.
يىگىت ئوڭغان، بو ئىكەن ئۇرەنگەن قوللارى بىلەن تىز ئىزىلەن بىتدى. ھوجا قارتقا
ئىچىلاسى كۆڭلەن رەھمەت ئىيتىدى، ئىككى قوللاپ كورسەتەتەن آتقا سىكىرەپ مىندى.
بىر مەكە مۇسافىرغا،

آق يول !

تلىپ قالدى. قۇلاي آيىر تۇنگى قوناقنى آلب، قىزىل ئوتداي يانا باشلاغان بىراق تاڭغا تابا
قار يارب يۈنەلدى.

بو يولچى يىگىت — سارمانلارنىڭ ئىل آعاسىدا يالچى بولب تۇرغان جۇلقىباي ئىدى.

1909 — 1923 مىس — قازان

XL

1/15/11